

Dîvânu Lugâti't Türk'te Oluş Fiilleri: Çürüme Kavram Alanı

Process Verbs in Dîvânu Lugâti't Türk: The Concept Field of Decay

Özge Eker KAVALÇALAN *

Öz

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't Türk'teki çürüme kavram alanına giren oluş fiilleri ele alınmıştır. Çürüme, Türkçe Sözlükte mikroorganizmaların etkisiyle, kimyasal değişikliğe uğrayarak bozulup dağılmak, sağlamlığını, dayanıklılığını yitirmek veya vurulma, sıkışma yüzünden vücutta lekeler oluşması şeklinde tanımlanmaktadır. Çürüme, farklı kaynaklarda da cerahat, irin, sıkıntı veya mihnetten dolayı yıpranma, çökme ve yaşlanma gibi durumları da kapsamaktadır. Bu tanımlar çerçevesinde Dîvânu Lugâti't Türk'teki canlı ve cansız varlıklara dair çürüme fiilleri ele alınmıştır. Söz konusu çürüme fiilleri, yiyecek, eşya, giyim-kuşam, mekân, doğa, insan ve hayvan yaşamındaki çürüme kavram alanı şeklinde sınıflandırılmıştır. Kavram alanı, aralarında ortak bir bağ bulunan isim ve fiil gibi sözlüksel unsurların bir arada sunulmasını sağlayan en önemli semantik araçlardan biridir. Bu bağlamda Dîvânu Lugâti't Türk'te çürümeye dair oluş fiilleri kavram alanı çerçevesinde verilmiştir. Toplamda yüz otuz üç fiil tespit edilmiştir. Öte yandan Dîvânu Lugâti't Türk'te çürüme kavram alanındaki fiiller $-d(x)$, $-(X)t-$, $-(X)ş-$, $+lA-n-$, $-(X)l-$, $-g(X)r$, $+la-$, $-t(X)r-$, $-(X)n-$, $+laş-$ gibi farklı biçimbirimlerle çekimlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada söz dizimsel yapı içerisindeki özne ve nesne ile kurulan bağlantılar da betimlenmiştir. Değerlendirme kısmında görüleceği üzere, tarihî Türk dilinin diğer metinlerine bakıldığında da çürüme kavram alanı fiilleri yapısal ve söz dizimsel kullanım açısından Dîvânu Lugâti't Türk ile ortaklık göstermektedir.

* Öğr. Gör. Dr., Kapadokya
Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı
ozgeker@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0977-8110
Neveşehir / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Dîvânu Lugâti't Türk, Oluş Fiilleri, Çürüme Kavram Alanı, Özne ve Nesne, Tarihî Türk Dili Metinleri.

* Lecturer, Cappadocia University
Faculty of Humanities Turkish
Language and Literature
ozgeker@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0977-8110
Neveşehir / TÜRKİYE

Abstract

In this study, the formation verbs in the concept field of decay in Dîvânu Lugâti't Türk are analysed. Decay is defined in the Turkish Dictionary as deterioration and disintegration by undergoing chemical changes under the influence of microorganisms, loss of strength, durability or formation of stains on the body due to impact, compression. Decay also includes conditions such as suppuration, purulence, distress or corrosion, collapse and getting older with trouble in different sources. Within the framework of these definitions, the decay verbs related to living and non-living beings in Dîvânu Lugâti't Türk are discussed. These decay verbs are categorised as food, goods, clothing, space, nature, decay in human and animal life. Conceptual field is one of the most important semantic tools that provide lexical elements such as nouns and verbs that have a common bond between them. Conceptual field is one of the most important semantic tools that provide lexical elements such as nouns and verbs that have a common bond between them to be presented together. In this context, verbs related to decay, which are outnumbering in Dîvânu Lugâti't Türk, are given within the scope of the concept field. One hundred and thirty three verbs have been identified in totally. On the other hand, verbs, which are in the concept field of decay, conjugated

Başvuru/Submitted: 16/01/2023

Kabul/Accepted: 20/03/2024

with different morphemes such as -(X)ş-, +lA-n-, -(X)l, -g(X)r, +la-, -t(X)r-, -(X)n-, +laş-. Therefore, the connections, which are established with the subject and object in the syntactic structure, are also described in this study. As can be seen in the evaluation section, when viewed at the other texts of the historical Turkish language, their verbs of the concept field of decay shows similarity with *Dîvânu Lugâti't Türk in terms of structural and syntactic usage.*

Keywords:

Dîvânu Lugâti't Türk, Process Verbs, The Concept Field of Decay, Subject and Object, Historical Turkish Language Texts.

Makale Bilgileri

Atıf: Eker Kavalçalan, Ö. (2024). *Dîvânu Lugâti't Türk'te Oluş Fiilleri: Çürümek Kavram Alanı. Selçuk Türkiyat, (61): 211-236.*
Doi: 10.21563/sutad.1474181

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası: Katılımı yok.
Mali Destek: Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.
Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.
Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com
Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Eker Kavalçalan, Ö. (2024). *Dîvânu Lugâti't Türk'te Oluş Fiilleri: Çürümek Kavram Alanı. Selçuk Türkiyat, (61): 211-236.*
Doi: 10.21563/sutad.1474181

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.
Informed Consent: No participants.
Financial Support: The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest: No conflict of interest.
Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.
Assessment: Two external referees / Double blind.
Similarity Screening: Checked – iThenticate.
Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr
License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't Türk'teki çürümek kavram alanına giren oluş fiilleri ele alınacaktır. Çürü-, Türkçe Sözlükte mikroorganizmaların etkisiyle, kimyasal değişikliğe uğrayarak bozulup dağılmak, sağlamlığını, dayanıklılığını yitirmek, vurulma veya sıkışma yüzünden vücutta lekeler oluşması şeklinde tanımlanmaktadır. Farklı kaynaklarda da cerahat, irin, sıkıntı, mihnetten dolayı yıpranma, çökme ve yaşlanma gibi durumları da kapsamaktadır. Bu tanımlar çerçevesinde Dîvânu Lugâti't Türk'teki canlı ve cansız varlıklara dair çürüme fiilleri ele alınmıştır. Yiyecekler, eşyalar, kıyafetler, mekânlar, doğa, insan ve hayvan yaşamındaki çürüme ve çürüme sürecini oluşturan fiiller kavram alanları şeklinde sınıflandırılmıştır. Kavram alanı, "aralarında ortak bir bağ bulunan isim ve fiil gibi sözlüksel unsurların bir arada sunulmasını sağlayan en önemli semantik araçlardan biridir." (Hengirmen, 2009, s. 246).

Bu bağlamda Dîvânu Lugâti't Türk'te sayıca fazla olan çürümeye dair fiiller kavram alanı çerçevesinde verilmiştir. Korkmaz'ın çürü- fiiliyle oluş fiilleri arasında kabul ettiği kok-, eri-, eski-, göver-, islen-, kabuklan-, küflen-, paslan-, sarar-, sız- gibi fiiller (2009, s. 531) bu makalede çürümek kavram alanı içerisinde gösterilmiştir. Çünkü bu fiiller çürüme sürecini başlatan veya bu süreçte meydana gelen oluşumları karşılayan fiillerdir. Bu bağlamda Dîvânu Lugâti't Türk'te "mayıl-, sası-, tança-, yençil-, yıdı-" gibi oluş fiilleri çürümeyle doğrudan ilgilidir. "Çık-, çılan-, yilpire-" gibi nem al-, nemlen- gibi fiiller de çürüme süreçlerini başlatan, çürümenin kaynağını oluşturan olayları karşılayan fiillerdir. "Tewşel-, uşal-, uwul-" gibi dağılma, parçalanma bildiren fiiller ise Dîvânu Lugâti't Türk'te kesin bir bağlamda kullanılmasa da çürümek kavram alanına dâhil edilebilir. Çünkü dağılma ve parçalanma olayları da çürüme sürecinde meydana gelen olaylardan biridir. Paslan- anlamındaki "tatık-" fiili ise madenlerden yapılmış eşyaların yıpranma ve çürüme süreçleri için kullanılmıştır. "Arta-, buzul-, buruş-, burkur-, büklün-, büksül-, çalış-, çert-, yulukaş-, iril-, kırıl-, kewşe-, kogşa-, kurın-, oyul-, tökleş-, yiriş-, yör-" gibi çatla-, kuru-, kırıl-, bozul- anlamındaki fiiller de çürüme sürecini başlatan olayları karşılayan fiillerdir. Renk değişimleri de çürüme sürecinde yer alan olaylardır. Bu bağlamda "oñ-, oñuk-, işlan-, ürüñer-" gibi fiiller de çürümek kavram alanına girmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te daha çok giyim kuşam için kullanılan "opra-, eskir-, çöpürlen-, sedre-, tograş-, ul-, yoriş-" gibi yıpranma ve eskime bildiren fiiller; "çalpaş-, kaçaç bol-, yaprul-, yarsıt-, yuk-" gibi keçelen-, pisen- anlamlarına gelen fiiller; "kaw kuw bol-, yamal-, teşil-, sökül-, üz-" gibi sökülme, parçalanma bildiren fiiller de kıyafetlerde meydana gelen çürüme sürecindeki olayları karşılayan fiillerdir. Yarala-, tahrip et-, ezil-, cerahat, irin anlamlarındaki "bärtäl-, yulukun-, kırçal-, boşgun-, yüz-" gibi fiiller de çürü- fiilinin tanımına birebir uymaktadır. Zayıfla-, hastalan-, gücü azal- anlamlarındaki "çalın-, bed-, kew-, çerlen-, çülük-, enüçlen-, igle-, karı-, kemle-, kogşaş-, oñuk-, sızgur-, ülşe-, yawrı-" gibi fiiller de insan ve hayvan biyolojisine dair bazı nedenlere bağlı aksaklıkları bildirmektedir. Bu nedenle bu fiiller de belli süreçlerden sonra çürümeye zemin hazırlayacak olaylardır.

Öte yandan Dîvânu Lugâti't Türk'te bu oluş fiillerinin farklı bölümlerde yalın halde madde başı olarak yer aldığı veya örnek cümlelerde farklı çekim ekleri ve çatı

ekleri ile çekimlendiği görülmektedir. Dolayısıyla, bahsini geçirdiğimiz oluş fiilleri, sadece sınıflandırılırsalar da söz dizimsel açıdan farklı biçim birimlerle kurdukları bağlantılar nedeniyle dil bilimsel bir tipoloji sunmayı gerektirmiştir. Bu nedenle makalede söz dizimsel görünümünün çürümek kavram alanındaki oluş fiilleri üzerindeki yapısal ve işlevsel etkileri betimlenecektir. Çalışmanın birinci kısmında çürümek kavram alanındaki oluş fiillerinin söz dizimsel görünümü açısından değerlendirmeleri yapılmıştır. İkinci kısımda Dîvânu Lugâti't Türk'te çürümek kavram alanına giren oluş fiilleri tematik olarak metin merkezli örnekleriyle listelenmiştir. Bu fiiller, Dîvânu Lugâti't Türk içerisinde dağınık konuların bünyesinde bulunurken, makalede alfabetik sıraya uygun olarak hiyerarşik şekilde yer alacaktır. Değerlendirme kısmında tarihî Türk dili alanına ait diğer metinler, Dîvânu Lugâti't Türk ile ortaklık gösteren çürümeye dayalı oluş fiilleri açısından taranarak karşılaştırmalı bir betimleme yapılacaktır. Sonuç kısmında ise Dîvânu Lugâti't Türk ve diğer tarihsel metinler arasındaki oluş fiilleri arasındaki tematik ve dil bilimsel benzerlikler açısından sayısal bilgiler verilmiştir. Toplamda yüz otuz üç fiil tespit edilmiştir. Bunun yanında Dîvânu Lugâti't Türk ve diğer tarihsel metinler arasında “*agrı-, arta-, buz-, or-, alkın-, sast-, eskir-, karı-, kuru-, opra-, sız-, eri-, ul-, yıd-, uv-, uşat-, çül-, sarar-*” fiilleri çürümek kavram alanına giren oluş fiilleri açısından ortaklık göstermektedir.

1. Fiiller ve Oluş Fiilleri

Fiiller içerik ve nitelikleri bakımından oluş (doy-, karar-), kılış (ol-, koru-), durum (sus-, bekle-) olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır (Banguoğlu, 2019, s. 408; Korkmaz, 2009, s. 530- 531). Oluş fiilleri, temelde “ne” sorusuna cevap veren nesne alan fiillerdir. Etkilenen nesne ön plandayken özne oldukça belirsizdir. Korkmaz, oluş fiillerinin bazı etkenlerle kılış fiiline dönüşmesini göz önüne alarak her iki fiil tanımını ortak bir paydada vermiştir. “*Cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliğini taşıdığı, oluşun yapana özneye yöneldiğini belirten kılış ve oluş fiilleri herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen geçişsiz fiillerdir.*” (Korkmaz, 2009, s. 531). Karahan, oluş fiillerinde nesnenin önemine değinerek oluş fiilleri için müstakil bir tanım yapmıştır. “*Yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge, nesnedir. Nesne yüklemi geçişli fiil olan cümlede bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Nesne, geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir. Yani geçişli fiilin gösterdiği hareketin nesne olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir.*” (Karahan, 2013, s. 25). Oluş ve kılış fiillerinin yer yer aynı tanım içerisinde verilmesinin nedeni, her iki fiilin de süreç yoğunluğuyla ilgili olmasıdır. Korkmaz ve Johanson’un tanımları da bu minvalde geçmektedir. Johanson, kılış açısından süreç yoğunluğunu “*ön sınırı vurgulayanlar (initial transformation)*”, “*son sınırı vurgulayanlar (final transformation)*” ve “*sınır vurgulamayanlar (nontransformativ)*” olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bu gruplardan birine giren fiil tabanları “*bir anda (punktualitat)*”, “*uzun sürede*”, “*bir seferde (einmaligkeit)*”, “*yineleme (wiederholung)*”, “*sık sık yapılan (habitualitat)*”, “*oluşmaya başlama (ingressivitat)*”, “*bir sonuca yol açma*” gibi özellikler gösterebilir (aktaran Korkmaz, 2009, s. 537). Çürümek kavram alanındaki fiillerde bir nitelik değişimi yansıtıldığından süreç önemli bir unsurdur. Dolayısıyla çürümek kavram alanındaki fiiller kılış fiilleriyle süreç açısından bağdaşmaktadır. Korkmaz

da çürüme fiillerini zamanla olan yakın bağlantısından dolayı “kılımları bakımından aralıklı – kesintili oluş biçimi” (Korkmaz, 2009, s. 535- 536) olarak tanımlamaktadır.

Fakat oluş fiilleri özne müdahalesi olmadan sadece kendiliğinden meydana gelen fiilleri kapsamamaktadır. Dil bilgisel açıdan oluş fiilleri, geri planda etken ve oldurgan bir özneyle veya neden bildiren belirli bir nesneyle bağlantı kurmaktadır. Oluş fiilleri, kendi nitelikleri yanında edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük çatı, durum eklerini alması ve aynı söz diziminde farklı sözlük birimlerle kullanılmasından dolayı kılımlı ve nedensellik de bildirmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te de ilk bakışta çürüme bildiren bazı oluş fiillerinin etken ve oldurgan bir özneyle veya neden bildiren bir nesneyle bağlantı kurduğu görülmektedir. İki binli yılların başında ve son dönemdeki çalışmalarda oluş fiillerinin söz dizimsel yapı içerisinde kurduğu dil bilgisel bağlantılar aracılığıyla nedensellik ve sonuçsallık konularıyla bağlantısı kurulmuştur (Delice, 2007, 2009; Bingöl, 2019; Üstünova, 2020a, 2020b; Kabak, 2021). Dîvânu Lugâti't Türk'te farklı biçim birimler alan çürümeye dayalı oluş fiillerinin görünümelerini betimlemek adına bu çalışmalardan da yararlanılmıştır. Çatı eklerini alan oluş fiilleri kılış fiillerine dönüşebilirken, çatı eklerini alan kılış fiilleri de oluş fiillerine dönüşebilir (Delice, 2009, s. 420). Üstünova (2020b, s. 69) doğa olaylarını karşılayan oluş fiilleri haricinde, oluş fiillerinin çatı eklerini almış olsun veya olmasın istemlerine göre farklı gruplarda farklı niteliklerde fiillerin göz önünde bulundurulması gerektiğini belirterek oluş fiillerinin sadece ettirgen değil, edilgenlik, işteşlik, dönüşlülük eklerini de alabileceğini ifade eder. Bingöl (2019, s. 47)'e göre belirtme durum ekleri, fiilin belirli, sınırlı bir nesne üzerinde odaklanma durumunu göstermektedir. Bingöl de durum eklerini, oluş fiilleri ve nesne arasındaki kılımlı işlemcileri olarak tanımlamaktadır (2019, s. 42). Kabak da oluş fiillerini sınır, sonuç ve hedef bildirmesi açısından kılımlı fiilleri arasında kabul etmektedir. Ayrıca oluş fiillerini son sınırın aşılmasının gerektiği anlamlı olmayan fiiller olarak tanımlamıştır (Kabak, 2021, s. 23).

Tarihî lehçelerde de çürüme anlamını karşılayan biçim birimler vardır. Özbek Türkçesinde sarar-, sol-, rengi at-, beyazlaş- gibi anlamları “-(i)nkıra- ~ -(u)nkura- ~ -(i)nkıra-” ekleri karşılamaktadır. Yine çürüme sürecini başlatacak olan, çürümek kavram alanına girebilecek olayları da karşılayan biçim birimler vardır. Bu biçim birimleri alan fiiller söz dizimsel açıdan özneyle bağlantı kurmaktadır. Başkurt, Kazak, Kara Kalpak, Kırgız gibi Kuzeydoğu ve Kuzeybatı Türk lehçelerinde “âkar”; Altay, Başkurt, Kazak, K. Kalpak, Tuva, Türkmen, Şor, Kazak Türkçelerinde “-kıla- ~ -gıla-”; Çuvaş Türkçesinde “-kala~ -gala ~ -hala” gibi eklerle verilen fiiller ise daha çok öznenin müdahil olduğu parçalara bölmek, doğramak, yaralamak gibi anlamları karşılamaktadır (aktaran Karasoy, Hacızade & Gülmez, 2019, s. 145- 146).

2. Dîvânu Lugâti't Türk'teki Çürümek Kavram Alanındaki Oluş Fiillerinin

Genel Görünümleri

Dîvânu Lugâti't Türk içerisinde “mayıl-, tança-, kok-, erü-, sız-, tewşel-, uşal-, ul-, tatık-, arta-, kewşe-, büksül-, opru-, sedre-, aşgın-, kurı-, keleplen-, akın-, boşgun-, yawırı-” fiilleri yiyeceklerde, canlı- cansız varlıklarda, madenlerde, giyim- kuşam eşyalarında, canlı ve cansız varlıklarda, mekânlardaki yıpranma, renk dönüşümü, yok olmaya yüz tutma gibi çürümeye giden süreçleri bildiren oluş fiilleridir. Bu fiillerin Dîvânu Lugâti't

Türk'te yalın halleri ve bazı bölümlerde farklı biçim birimlerle çekimlenmiş şekilleri de bulunmaktadır. "Opraş-" Ş maddesinde (2020: 109); "oprat-" R maddesinde (2020, s. 117) örneklenmiştir. Türkçenin farklı dil bilgisi kurallarının da anlatılırken verildiği söz konusu oluş fiilleri örneklerine sadece yalın halleriyle değil, -d(x), -(X)t-, -(X)ş-, +lA-n-, -(X)l, -g(X)r, +la-, -t(X)r-, -(X)n-, +laş- gibi farklı biçim birimlerle çekimlenmiş durumlarına da rastlanmaktadır. Bu tür sözcüklerin farklı biçim birimlerle çekimlenmesi oluş fiillerinin özne, nesne, zaman ve nedensellik ile bağlantısını da kurmaktadır.

Bu bağlamda Dîvânu Lugâti't Türk'te nedenleri ve etken öznesi verilmeyen çürüme fiilleri yer almaktadır. "et tınçı.dı Et bozulup koktu (2020, s. 466)"; "tön opra.dı Elbise vb. şeyler eskidi (2020, s. 122)"; "anıñ köni kırı.dı Onun derisi kurudu, yani öldü (2020, s. 404)"; "ot topra.dı Bitki iyice ezildi (2020, s.466)". Bu örneklerde "tınçı-, opra-, kır-, topra-" gibi çürü- kavram alanındaki oluş fiillerinin etken özneleri ve nedenleri verilmemiştir.

Çürümenin nedenleriyle birlikte verildiği edilgenlik, ettirgenlik ve doğrudan bir işbirliği bildirmeyen işteşlik ekini alan oluş fiilleri de vardır. "ton kirdin tograşdı elbise kirden lime lime oldu (2020, s. 294)"; "er tumluğka budtı adam soğuktan dondu ve öldü (2020, s. 529)"; "ot anıñ közin çerletti ilaç onun gözünü bozdu (2020, s. 340)"; "anıñ tişi buzdın sızladı onun dişi ağrıdı ve dişinde buzdan ve soğuk su içmekten sızlama belirdi (2020, s. 472)" örneklerinde "suwı-ş-, togra-ş-, bu-d-, çerle-t-, sızla-" gibi -(X)ş-, -(X)l, -(X)t gibi biçimbirimlerle çekimlenen çürüme bildiren oluş fiillerinin nedenleri veya geri planda kalan olduran özneleri belirgindir. "Kir, tumlug, ot, kuyuş, buz" gibi unsurlar aldıkları çekim ekleri ile "tograş-, çerlet-, sızla-" gibi oluş fiillerinin nedeni yani olduran öznesi; "ton, er, adam, köz, tiş" gibi sözcükler ise etkilenen özne durumundadır.

Dîvânu Lugâti't Türk'te ettirgenlik ekini alan çürüme bildiren oluş fiilleri ile etken öznenin aynı söz diziminde olduğu örnekler de bulunmaktadır. "ol artattı O, nesneyi bozdu" (2020, s. 117); "ol tonın oprattı O elbise vb. şeylerini yıprattı" (2020, s.117) gibi "bir şeye neden olma anlamını katan (Erdal, 1991, s. 760) -(x)t, -g(x)r ettirgenlik eklerini" alan oluş fiilleri çürüme ve yıpranma üzerinde etkileri olan öznelerin bir arada olduğu örneklerdir. Kâşgarlı'nın bu örneklerde kullandığı teklik 3. şahıs zamirleri etken özne durumundayken; söz diziminde yer almayan "nesne" ve "ton" ögeleri de etkilenen durumundadır.

Dîvânu Lugâti't Türk'te öznesi nesne gibi algılanan ve -(X)l, -(X)n edilgenlik ve dönüşlülük eklerini alan çürüme fiilleri de vardır. Geçişli fiil köklerine de eklenebilen -(X)l klasik edilgenlik eki geçişsiz ve dönüşlü yapılarla bir arada yer almaktadır. -(X)l ekli fiillerle bir arada kullanılan isim soylu sözcükler ise genellikle yer ve zamana bağlı ifadeleridir (Erdal, 1991, s. 690- 691). "kâgun mayıldı Çok sulu ve nemli kavun bozuldu (2020, s. 429)"; "etmek uşaldı tewşeldi Ekmek vb. ufalandı (2020, s. 301)"; "etmek uşaldı Ekmek vb. şeyler ufalandı (2020, s. 97)"; "uwuldı neñ Nesne ufalandı (2020, s. 98)"; "üzüldi neñ Nesne koptu (2020, s. 97)"; "ton söküldi Elbise vb. şeylerin dikişleri söküldü" (2020, s. 268); "kâp büksüldi Kap (tulum) çatladı (2020, s. 299)"; "kırıldı neñ Nesne kabuğu soyuldu (2020, s. 271)"; "bir neñ birke yapruldu Bir şey keçeleşerek bir şey yapıştı (2020, s. 391)"; "büklündi neñ Nesne büküldü ve eğildi (2020, s. 303)"; "ew buzuldu

Ev harap oldu (2020, s. 270)”; “Kötü oyuldu Yağmur yağdığı için dam oyuldu (2020, s. 120)” cümlelerinde geçen “mayıl-, tewşel-, uwul-, üzül-, sökül-, büksül-, kırıl-, yaprul-, büklün-, buzul-” gibi çürüme sürecini başlatabilecek oluş fiilleri edilgenlik eklerini almıştır.

Dîvânu Lugâti’t Türk’te işteşlik dışında “kendiliğinden olma, yarış etme, dış etmenlerle zamana bağlı olarak değişme” (Erdal, 1991, s. 552) anlamları veren -(X)ş ekinin kullanıldığı oluş fiillerinin öznenin de işbirliği içerisinde bulunduğu araç veya nesneye gereksinimi vardır (1991, s. 578). Dîvânu Lugâti’t Türk’te -(X)ş ekinin geldiği “ton kirdin tograşdı Elbise kirden lime lime oldu (2020, s. 294)” örneğinde elbisenin parçalanmasının nedeni verilmiştir. Burada oluş fiiliyle bağlantılı olan özneler başlıca etken öznelerdir. Fakat “ton sedreşdi Elbisenin kalınlığı gitti ve yoğunluğu azaldı” (2020, s. 294); “tökleşti neş nesnel döküldü ve aktı (2020, s. 292)” örneklerinde -(X)ş ekinin kullanıldığı görülmekle birlikte neden bildirilmemiştir. Bu örneklerde ise nesne ön plandadır.

Dîvânu Lugâti’t Türk’teki çürüme bildiren oluş fiillerinin isimden fiil kökünü oluşturan en yaygın biçim birimlerden (Erdal, 19991, s. 633) +l(X)n < (+lA-n-) ekini de aldığı görülmektedir. Bu eki alan çürüme bildiren fiillerde de nesne ön plandadır. “et yıdlandı Et bozuldu” (2020, s.392); “anıñ közi enüçlendi Onun gözüne katarakt indi” (2020, s. 129).

Dîvânu Lugâti’t Türk’te bazı fiillerin çürümek kavram alanında kullanıldığını Kâşgarlı’nın verdiği örneklerden anlamaktayız. Dîvânu Lugâti’t Türk’te “erül iri-” fiili, nesnelere ve maddelerin daha çok fiziksel anlamdaki değişimleri göstermekle birlikte çürüme ve zayıflama anlamlarına da sahiptir. “Erü-” fiilinin oluş açısından nitelediği madde ve nesnelere bir müddet sonra ilk hallerine dönmezler. Bu örneklerden de görüleceği üzere fiilin bazı anlamları çürüme bildirmese de Kâşgarlı’nın verdiği açıklamalarda farklı durumlarda çürüme bildirdiğini öğrenmekteyiz. Aynı durum “sız-” fiili için de geçerlidir. Ettirgenlik -g(X)r ekini almış “sız-” fiili için hastalıktan dolayı bitap düşme anlamı verilmiştir. Öldürücü bir hastalığın insanda yarattığı tahribat örneklenmiştir. Her iki fiil de insanı zamanla hayattan alıkoyan veya yok edecek süreçleri karşıladığı için çürümek kavram alanına dâhil edilmiştir. Çünkü burada insanın sağlam ve dayanıklı yapısını yitirmesi söz konusudur.

Erü-: *yāğ erü.di.* Yağ eridi (2020, s. 290). *Kemiklerin çürümesi* (Dankoff & Kelly, 1985 III, s. 25).

İr-i-: *yığa.ç iri.di.* Üzerinden uzun zaman geçtiği için ağaç vb. çürüdü. Kemik de çürürse aynıdır (2020, s. 458). *edgü er sünü.ki eri.r* (2020, s. 496); **İr-i- :** Çürümek (*baliya*) (Dankoff & Kelly, 1985, s. 35).

Sı-z-: *yāğ sız.di.* yağ vb. şeyler eridi (2020, s. 235).

Sı-z-gur-: *er yāğ sızgurdi.* Adam yağ vb. şeyleri eritti. Sıtma hastayı bitap düşürürse yine sızgurdi denir (2020, s. 287).

Tı-t-ı-l-: *et bışıp titildi.* Et pişmekten dağıldı. Elbise de eskiyip parçalanınca aynıdır (2020, s. 267).

Dîvânu Lugâti't Türk'teki temel anlama dayalı çürüme bildiren fiiller bazı yerlerde duygusal ve psikolojik durumları da karşılamıştır. Bu durum Dîvânu Lugâti't Türk'te az görülse de diğer tarihî metinlerde daha sık karşılaşılmaktadır.

Art-a-: *arta.dı* neş. Nesne bozuldu, *arta.r* (2020, s. 122).

Art-a-ş-: *yalñuk için artaşdı*. İnsanlar birbirlerini görerek bozuldular. Birbirini bozan çok şey varsa aynı fiil kullanılır (2020, s. 108).

Çürümeye dayalı oluş fiilleri hakkında daha ikna edici açıklamalara Clauson'un "An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish" adlı sözlüğünden de ulaşılmaktadır. Örneğin, "sası-" fiili doğrudan çürüme olayıyla bağdaştırılamasa da tarihî dönemlerde ufunet olarak da anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972, s. 855). Türkçe Sözlükte ise ufunetin anlamlarından biri de çürüme olarak verilmiştir. Dîvânu Lugâti't Türk'te bağlamı çok belirsiz olsa da perişanlaş- anlamı verilen "çülük-" fiilinin yine tarihî dönemlerde bir eşyanın parçalanması, yırtık pırtık olması anlamları verilmiştir (Clauson, 1972, s. 420).

3. Dîvânu Lugâti't Türk'te Çürümek Kavram Alanındaki Oluş Fiilleri

3.1. Yiyeceklerdeki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti't Türk'teki oluş fiillerinin belirli bir bölümü yiyeceklerdeki çürümeye dayalı oluş fiilleridir. Bu fiiller, geri dönüşü olmayan değişimleri karşılar. Edilgenlik eki -(X)l almış "mayıl-" ve basit çekimli "tança-/ tınçı-" fiilleri çürü- fiili ile eş değer olmakla birlikte bu fiillerin bulunduğu söz dizimlerinde doğrudan etkilenen nesne ön plandadır. -(X)ş işteşlik eki ile çekimlenen "tanç-ı-ş-" ve "yı-d-ı-ş-" fiillerinde ise özneler arası işbirliği vardır. -(X)t ekini alan kok- fiilinin kullanıldığı örnekte ise etken özne ve fiil arasında bir ilgi kurulmuştur. Çürümeye giden ilk sürecin belirtileri "sası-" ve "yıldı-" fiillerinin geçtiği söz dizimlerinde etkilenen nesne ön plandadır. Edilgenlik ekini almış "yıldılan-" fiilinde gizli bir öznenin varlığı yerine etkilenen özne ön plandayken, "yençil-" fiilinde gizli bir öznenin varlığı da söz konusudur. "Yilpire-" fiilinde de etkilenen bir nesne vardır.

Mayıl-: *kāgun mayıldı*. Çok sulu ve nemli kavun bozuldu. Bu, bekletilip zamanının geçmiş olmasıdır (2020, s. 429).

Sası-: *sasıdı neş* nesne kokuştu (2020, s. 462).

Tança-: *çürü-* (2020, s. 474).

Tançga- (2020, s. 474).

Tançış-: *etle.r kamug tançışdı*. Etler kokuştu (2020, s. 295).

Tınçı-¹: *et tınçıdı*. Et bozulup koktu (2020, s. 466).

Yençil-: *kāgun yençildi*. Kavun vb. basıldı ve ezildi (2020, s. 390).

Yıdı-: *et yıdıdı*. Et koktu. Herhangi bir şey kokarsa yine aynıdır (2020, s. 384).

Yıdış-: *yıdışdı neş*. Nesnenin parçacıkları birbiri içinde eskidi (2020, s. 379).

Yıdılan-: *et yıdıldı*. Et vb. koktu (2020, s. 392).

Yilpire-: *kepek yilpiredi*. Kepek nemlendi (2020, s. 386).

¹ Tança- ve tınçı- a-ı deşikeleri kuralı bkz. (Karahana, 2013, s. 113).

"*Tewşel-*, *uşal-*, *uwul-*" fiilleri ise nesne ve maddelerin ilk hallerine dönüşüne imkân vermeyen durumları karşılamıştır. Bu fiillerin geçtiği söz dizimlerinde de nesne ön plandadır. "*Tewşel-*" ve "*uwul-*" fiillerinde olduğu gibi ekmeğin veya nesnenin biri tarafından mı ufalandığı ya da bir çürüme veya bayatlama sürecinde mi dağılıp ufalandığı belirli olmamaktadır. Fakat bu durum Dîvânu Lugâti't Türk'te öznesi söz diziminde belirli olarak verilen "*uw-*", "*uwun-*" ve "*uwuş-*" fiilleri için geçerli değildir. Ayrıca burada fiil ve özne arasında bağlantı kurulmuştur. Bağlantıları belirgin olmasa da dağıl- ve ufalan- gibi olaylar da çürümenin başlangıcı sayılabilir. Dîvânu Lugâti't Türk'te bazı fiillerin çürümeye dayalı olduğunu "*tıtıl-*" fiilinde olduğu gibi Kâşgarlı'nın verdiği notlardan da anlıyoruz. Bu fiiller genellikle -(X)l edilgenlik ekleri ile görülmektedir.

Tewşel-: *etmek uşaldı tewşeldi*. Ekmek vb. ufalandı (2020, s. 301).

Uşal-: *etmek uşaldı*. Ekmek vb. şeyler ufalandı (2020, s. 97). *Tewşeldiye göre uşaldı asıldır* (2020, s. 301).

Tıtıl-: *et bışıp tıtıldı*. Et pişmekten dağıldı. Elbise de eskiyip parçalanınca ayındır (2020, s. 267).

Uwul-: *uwuldı neş*. Nesne ufalandı (2020, s. 98).

3. 2. Madenlerdeki Çürüme Fiilleri

Madenlere dair söz varlığının görüldüğü Dîvânu Lugâti't Türk'te madeni eşyaların zamanla yıpranması ve değerini yitirmesi de söz konusudur. "*Tatık-*" fiilinde -(X)k ekinin edilgenlik veya dönüşlülük anlamı vermesi fiilin niteliğinden de kaynaklanabilir. Zamana bağlı bir değişimi bildiren paslanmak anlamındaki "*tatık-*" oluş fiili herhangi bir çatı eki almаса da dönüşlülük şeklinde bir anlamı olduğu görülmektedir. Kullanıldığı söz diziminde ise nesne ön plandadır.

Tatık-: *kılıç tatıktı*. Kılıç paslandı (2020, s. 265). *Kılıç tatıkса iş yuncı.r*. Kılıç pas tutarsa kahramanın durumu bozulur (2020, s. 317).

3.3. Cansız Varlıklardaki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti't Türk'te günlük yaşama dair eşyaların niteliklerinin kendiliğinden kayıpları veya özne tarafından zarara uğratılmaları da çürümek kavram alanına girmektedir. Tek çekimli "*arta-*" fiilinin yer aldığı söz diziminde nesne ön plandadır ve edilgenlik anlamı vardır. Ettirgenlik eki -(X)t almış "*artat-*" fiilinde ise fiil özne ile bağlantı kurmuştur. Bu bağlamda işteşlik ekini alan "*artaş-*" fiilinde de özneler arası bağlantı vardır. Bir nesnenin buruşması da çürümeye dayalı sürecin başlangıç aşamalarından biridir. Aynı durum insanlar için de geçerlidir. İnsan vücudunun sağlığını yavaş yavaş kaybetmeye başlaması, hücrelerin eskimesi nitelik kayıplarının ilk belirtileridir. İşteşlik eki -(X)ş ve -(X)r ettirgenlik ekini alan "*buruş-*" ve "*burkur-*" fiilleri için nesne ön plandadır. Bu fiillerin yaşlılık belirtileri olduğunu da Kâşgarlı'nın verdiği ek tanımlardan anlamaktayız. "*Bükül-*", "*büksül-*", "*çalpaş-*", "*çık-*", "*çılan-*", "*çert-*", "*sökül-*", "*karala-*" gibi eğil-, çatla-, rutubete bağlı nemlen-, kırıl-, sökül-, rengi değiş- anlamlarındaki fiiller de çürümeye giden süreçte meydana gelebilecek olaylardır. Bu fiillerden herhangi bir edilgenlik ve dönüşlülük eki almamış "*çık-*" fiilinin geçtiği söz diziminde elbisenin herhangi bir durumdan tek başına etkilendiği

görülür. Fakat aynı durum dönüşlülük ekini almış “çılan-“ fiili için de geçerlidir. Bu fiil için ayrıca söz diziminde nesnenin etkilenme nedeni de verilmiştir. Ettirgenlik eki -(X)t almış “çert-“ ve tek çekimli “karala-“ fiillerinde ise özne ile bağlantı kurulmuştur. Bu tür fiillerin karşıladığı olaylara maruz kalan nesnelere zamanla da çürüyüp yok olacaktır.

Arta-: *artadı nēḡ*. Nesne bozuldu, *artar* (2020, s. 122).

Artat-: *ol artattı*. O, nesneyi bozdu (2020, s. 117).

Burkur-: *işler yüzi burkurdı*. Kadının yüzü buruştu ve (suratı) asıldı. Deri de büzülürse aynıdır (2020, s. 281- 282).

Buruş-: *buruşdı nēḡ*, *nesne buruştu*. Yüzün buruşması gibidir (2020, s. 259).

Büklün-: *büklündi nēḡ*. Nesne büküldü ve eğildi (2020, s. 303).

Büksül-: *kāp büksüldi*. Kap (tulum) çatladı. Herhangi bir kap çatlar ve yarılırsa yine aynıdır (2020, s. 299).

Çalpaş-: Nesnelere pislik bulaşması (2020, s. 293).

Çert-: *ol yarmak uçm çertti*. O, paranın ucunu kırdı. Herhangi bir şeyin ucunu kırarsan yine aynıdır (2020, s. 524).

Çık-: *ton çıkdı* elbise nemlendi. Herhangi bir şey, nemi yerden kendisi alınca yine aynıdır (2020, s. 426).

Çılan-: *çilandı nēḡ*. Nesne rutubetten ıslandı. Nesne rutubetten ıslandı (2020, s. 276).

Ez-: *ol yıları ezdi*. O yeri ezdi ve deride vb. sıyrık yaptı (2020, s. 86).

Karala-: *ol karaladı nēḡni*. O, nesneyi karaladı (2020, s. 480).

“*Kewşe-*“, “*koguşa-*“, “*yiriş-*“, “*yör-*“ gibi gevşemek anlamındaki fiiller de çürümeye giden süreçlerde cansız varlıkların ve eşyaların geçirdiği durumlardır. Tek çekimli “*kewşe-*“ ve “*koguşa-*“ fiillerinin geçtiği söz diziminde ise nesne ön plandadır. Ettirgenlik eki -(X)t alan “*kewşet-*“ fiilinde ise özne ile bağlantı kurulmuştur. Söz konusu “*kewşe-*“ fiili bir nesnenin veya eşyanın özne müdahalesi olmadan kendiliğinden niteliğini kaybetmesi bağlamında verilmiştir.

Eşyaların ve nesnelere çürümeye başlamasının ilk süreçlerinden biri de nesnelere dış yüzeylerinin soyulması ve sıyrılmasıdır. “*Kırıl-*“, “*yuluk-*“, “*yulukaş-*“ ve “*yulukun-*“ fiilleri de çürümeye bağlamındaki örneklerdir. Edilgenlik -(X)l, -(X)n ve işteşlik -(X)ş eklerini alan “*kırıl-*“, “*yulukun-*“ ve “*yulukaş-*“ fiillerinde özne ve fiil ilişkisi belirsiz olmakla birlikte nesnenin dış yüzeyinin yıpranmasının kaynağı belirli değildir.

Cansız varlıkların, eşyaların bazı nedenlerden dolayı kuruması da çürümeye sürecinin en belirgin özelliklerinden biridir. Bu bağlamda verilen “*kurın-*“, “*kurır-*“, “*kurugı-*“ gibi fiiller -(X)n edilgenlik ve -(X)r ettirgenlik ekleri almasına rağmen özne yerine etken bir nesne ön plandadır. Erdal (1991, s. 533- 534) çalışmasında tarihsel bir biçimbirim olan +sI yapısının müstakil olarak Dîvânu Lugâti't Türk'te yaşadığını, bu ekin asıl şekliyle başka bir şekilde geçen nesnelere için kullanıldığını “*kurugı-* kurumaya başlamak” örneğini vererek ifade etmiştir.

“Tökleş-“, “ütleş-“, “üzlüş-“, “yarıl-“, “üzül-“, “üz-“ gibi dağılma, parçalanma, bildiren fiiller –l(X)ş ve edilgenlik –(X)l ekini almakla birlikte buldukları söz diziminde nesne ön plandadır. Çürümenin bir diğer göstergesi de renk değişimleridir. Dîvânu Lugâti’t Türk’te beyazlaşmak anlamındaki “ürüner-“ fiili de çürüme bağlamında değerlendirilebilir.

Kewşe-: *kurç neş kewşedi*. Sert şey gevşedi ve yumuşadı. (2020, s. 469).

Kewşet-: *ol katıg nēni kewşetti*. O, sert nesnenin gücünü gevşetti (2020, s. 338).

Kırıl-: *kırıldı nēn*. Nesne kabuğu soyuldu (2020, s. 271).

Kıslın-: *kıslındı nēn*. Nesne sıkıştı ve iki şey arasında baskı altında kaldı. Ayağın üzeninin iki kayışı arasında veya eşik ile kapı arasında sıkışması gibi (2020, s. 307).

Kogşa-: *katıg neş kogşadı*. Katı nesne gevşedi (2020, s. 469).

Kurın-: *kurındı neş*: nesne kurudu (2020, s. 221).

Kurır-: *kurırdı nēn*: nesne kurumaya yüz tuttu (2020, s. 254).

Kurugı-: *kurugıdı*: Nesne kurumaya yüz tuttu (2020, s. 484).

Sökül-: *ton söküldi*. Elbise vb. şeylerin dikişleri söküldü. Bina sökülünce de aynıdır (2020, s. 268).

Tökleş-: *tökleşdi nēn*. Nesnelere döküldü ve aktı (2020, s. 292).

Ürner-: *ürnerdi neş*: nesne beyazlaştı (2020, s. 128).

Ütleş-: *ütleşdi neş*. Eşyalar delindi (2020, s. 111).

Üzül-: *üzüldi neş*. Nesne koptu (2020, s. 97).

Üzlüş-: *üzlüşdi neş*. Nesne koptu (2020, s. 111).

Yarıl-: kap *yarıldı*. Tulum vb. yarıldı (2020, s. 381).

Yiriş-: *yirişdi neş*. Nesne ayrılmaya yüz tutarak gevşedi (2020, s. 380).

Yör-: herhangi bir şey bağından çözülürse aynıdır (2020, s. 427).

Yulk-: *tāş anıñ adakın yulkdı*. Taş onun ayağını sıyırdı ve ezdi. Herhangi bir şey başka bir şeyi sıyırsa yine aynıdır (2020, s. 527).

Yulukun-: *yulukundı neş*. Nesnenin kabuğu soyuldu (2020, s. 391).

Yulukaş-: neş soyuldu (2020, s. 389).

3.4. Giyim- Kuşam Eşyalarındaki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti’t Türk’te günlük yaşama ait giyim- kuşam eşyalarının da zamana ve kullanıma bağlı olarak yıpranması söz konusudur. Eksiz halleri yanında –(X)r, –(X)ş, –(X)t, –t(X)r gibi ettirgenlik ve işteşlik ekleriyle de çekimlenmiş “çöpürlen-“, “çalpa-“, “opra-“, “eski-“, “ışlan-“, “sedre-“, “ul-“, “togra-“, “oñ-“, “oñuk-“, “yapur-“, “teş-“, “yarsıt-“ gibi oluş fiilleri kıyafetlerin zamana bağlı kendiliğinden bir değişimi ve oluşu ifade etmiştir. Bu fiiller yanında özne müdahalesiyle kıyafetlerde meydana getirilen eskimeye, çürümeye yol açacak “katw kuw bol-“, “yamal-“ gibi fiiller de vardır. Ettirgenlik eki almış “sedret-“ fiili eskimeyle ilgili değildir ve özneye dayalı bilinçli ve

olumlu bir nedenden dolayı yapıldığı anlamı vardır. Fakat eksiz “sedre-“ fiili doğrudan eskime ve yıpranmayla alakalıdır. Elbisenin kirden lime lime olması anlamına sahip “tograş-“ fiili göz önüne alındığında “kaçaç bol-“, “yukul-“, “yarsıt-“ fiileri de kıyafetlerin çürümeye giden süreçlerini karşılayan fiillerdir.

Çöpürlän-: (Dankoff & Kelly, 1985 III, s. 95).

Eskir-: *tön eskirdi*. Elbise vb. şeyler eskitildi (2020, s. 108).

Işlan-: *ev işlandı*. Eve duman yapıştı ve o yüzden duvarlar karardı. *Elbise vb. şeyler için de aynıdır* (2020, s. 131).

Kaçaç bol-: *elbise kirlendi* (2020, s. 319).

Kaw kuw: *dikilirken elbise bozulup yırtılırsa tön kaw kuw boldı* denir (2020, s. 400);

kaw kuw bol-: *dikilirken büzülmek, çekilmek, kötü dikilmekten kıvrışmak* (Atalay, 2021, s. 129, 155).

On-: *barcın bodu.gı ondı*. İpekli kumaş vb. şeylerin rengi solup gitti (2020, s. 90).

Onuk-: *barcın onuktu*. İpekli kumaş vb. şeylerin parlaklığı gitti (2020, s. 104).

Opra-: *tön opradı* elbise vb. şeyler eskidi (2020, s. 122).

Kiñ tön opramas keñşlig bilig artamas (2020, s. 493).

Opraş-: *tonlar opradı*. Elbiseler yıpranmaya başladı (2020, s. 109).

Oprat-: *ol tonun oprattı*. O elbise vb. şeylerini yıpratmıştı (2020, s. 117).

Sedre-: *ton sedredi*. Elbisenin havı döküldü ve eskidi (2020, s. 466).

Sedreş-: *ton sedreşdi*. Elbisenin kalınlığı gitti ve yoğunluğu azaldı (2020, s. 294).

Sedret-: *ol tonug sedretti*. O, elbiseyi seyreltti (2020, s. 336).

Teşil-: *yırtılmak* (2020, s. 269).

Tograş-: *ton kirdin tograşdı*. Elbise kirden lime lime oldu. Herhangi bir şeyden kopup parçalanma başlarsa da aynıdır (2020, s. 294).

Ul-: *erpemek, eriyecek ve dağılacak hale gelmek, eskiyerek yıpranıp yırtılmak* (Atalay, 2021, s. 169). Elbise de üzerinden uzun günler geçmesiyle yıpranırsa aynı fiil kullanılır (2020, s. 87); **ol-:** *Bir kıyafetin eskimesi, yıpranması* (Dankoff & Kelly, 1985 III, s. 40).

Ultur-: *erpmek, yıpratmak* (Atalay, 2021, s. 223- 224). *Ol eşiç içre et ulturdu; o eti tencerede ezilinceye kadar pişirdi*. Elbise vb. şeyler yıprandığı zaman da aynıdır (2020, s. 106); *et, elbise vb. şeyleri ezdirmek, yıpratmak* (2020, s. 921).

Yamal-: *ton yamaldı*. Elbise vb. yamandı (2020, s. 382).

Yaprul-: *bir neñ birke yapruldı*. Bir şey keçeleşerek bir şeye yapıştı. *Burdan ton yapruldı* denir. *Elbisenin iplikleri keçeleşti ve yıprandı demektir* (2020, s. 391).

Yarsıt-: *ol anı yarsıttı*. O, ona pis bir şey bulaştırdı (2020, s. 343).

Yoriş-: *torku yorişdi*. İpek vb. üzerinde yollar (çizgiler) belirdi. *Bu yıpranmaya yüz tuttuğu zaman olur*. **Yorişur, yorişmak**. (2020, s. 380).

Yuk-: *bulaşmak* (2020, s. 387).

Yukul-: *tönka kara yukuldu*. Elbiseye vb. şeylere karalık bulaştı (2020, s. 382).

Yuktur-: *bulaştırmak* (2020, s. 387).

3.5. Doğal Çevredeki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti't Türk'te doğa ve çevre yaşamın önemli bir parçasıdır. Kâşgarlı, doğanın kendiliğinden geçirdiği değişimleri ve bu değişimlerin canlılar üzerinde yarattığı çürümeye ve yok olmaya dayalı fiilleri de örneklemiştir. "İri-", "aşgın-", "bükül-", "ünül-", "topura-", "yarıl-" fiillerinin yer aldığı söz dizimlerinde nesne ön plandadır. Özne müdahalesi yoktur.

Aşgın-: *tâş aşgındı*. Taş ezilerek ufalandı. Ezilip ufalanan her sert şey için aynı (2020, s. 115).

Bükül-: *butık büküldü*. Budak eğildi. Birisi onu eğerse de aynıdır (2020, s. 270).

Eg-: *ol butak eğdi*. O, dal vb. şeyleri eğirdi (2020, s. 87).

İri-: *yığaç iridi*. Üzerinden uzun zaman geçtiği için ağaç vb. çürüdü. Kemik de çürürse aynıdır (2020, s. 458; 2020, s. 496).

Kırlan-: *yir kırlandı*. Yerde hendek ve çatlaklar oluştu (2020, s. 306).

Kurı-: *anıñ köni kurıdı*. Onun derisi kurudu, yani öldü (2020, s. 404).

Kurgat- ~ kurgağ-: *yir kurgattı*. Yer çiyin azlığından verimsiz oldu ve kurumaya yüz tuttu (2020, s. 338).

Topra-: *ot topradı*. Bitki iyice ezildi (2020, s. 466). Bitkilerin kurumması (Dankoff & Kelly, 1985, s. 272).

Üñ-: *ağaç, duvar temeli vb. şeyleri deşmek* (2020, s. 933).

Üñül-: *ağaç vb. şeyleri oyulmak* (2020, s. 933).

Yarıl-: *butık yarıldı*. Dal ağaçtan yarılıp koptu. Herhangi ıslak bir şey ayrılırsa yine aynıdır (2020, s. 381).

3.6. Mekânlardaki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti't Türk'te iç ve dış mekânlar günlük ve sosyal hayatın yaşandığı yerlerdir. Hava ve yaşam şartlarından dolayı mekâna ve açık alanlara ait çürümeler, kırılmalar ve değişimler de tanıklanmıştır. "Buzul-", "çalış-", "iril-", "oyul-", "yıkıl-" gibi fiiller ev ve barınma yerlerinin mimari açıdan zarara uğramasını ve yok olma sürecini karşılayan fiillerdir. Yine -(X)l, -(X)t, -(X)ş, -(X)r gibi ekleri alan bu fiillerin yer aldığı söz dizimlerinde nesne ön plandadır.

Buzul-: *ew buzuldu*. Ev harap oldu. Onu birisi yıkınca da aynıdır. Er buzuldu. Adamın malı harap oldu. Geçişli de geçişsiz de olabilir (2020, s. 270).

Çalış-: *kapug çalışdı*. Kapının çatlakları açıldı. Çanağın çatlağı ve eyerin ek yerleri ayrılırsa aynıdır (2020, s. 263); *bir şeyin çatlakları, ekleri, araları açılmak* (Atalay, 2021, s. 108).

İril-: *tām irildi*. Duvar vb. çatladı (2020, s. 121); **eril-:** *gedilmek, gedik açılmak, eksikleşmek* (Atalay, 2021, s. 270).

Oyul-: *yir oyuldu. Yer oyulup deşildi. Kötü oyuldu.* Yağmur yağdığı için dam oyuldu (2020, s. 120).

Yıkıl-: *tām yıkıldı.* Duvar vb. yıkıldı (2020, s. 382).

3.7. İnsan ve Hayvan Biyolojisindeki Çürüme Fiilleri

Dîvânu Lugâti't Türk içerisinde insan ve hayvan biyolojisine dair kendiliğinden veya bir nedene bağlı olarak gelişen ölüm, hastalık, rahatsızlıklar ve aksaklıklar da yer almaktadır. Günlük yaşam içerisinde yiyecek ve içecek, cansız varlıklar, eşya, madenler gibi nesne ve maddeler yanında insanların fiziki, kimyasal yapılarında da olumsuz değişimler ve yok oluşlar söz konusudur. Bu bağlamda “*bärtäl-, bud-, budut-, keç-*” gibi fiiller ölümü ifade ederken, “*bed-, boşgun-, çalın-, çerlen-, çerlet-, çertil-, çülük-, enüçlen-, igle, iglel-, iglet-, iglen-, karı-, kemle-, kemlen-, kaw-, kırçal-, kogşaş-~koşşaş-, oñuk-, sız-, sızla-, sızlat-, yawrı-, yawrı-, yiriş-*” fiilleri de zamanla tükenmek, yok olmak ve insanları ve hayvanları hayatından uzaklaştıran, herhangi bir nedenden dolayı dış görünüşte ve yaşamsal faaliyetlerdeki aksaklıkları karşılayan oluş fiilleri olarak görülmektedir. Bu fiiller aynı zamanda -(X)n, -(X)t, -(X)l, -(X)ş gibi ettirgenlik, edilgenlik ve işteşlik eklerini de almışlardır. “*Bud-*” fiilinin geçtiği söz diziminde neden belirlidir. Ettirgenlik eki -(X)t almış “*budut-*” fiilinin ise kendiliğinden mi oluştuğu veya etken bir özne tarafından mı yapıldığı belirsizdir. “*Çalın-*” fiilinin geçtiği söz diziminde ise bir neden belirtilmemiştir. “*Boşgun-*”, “*enüçlen-*”, “*kewret-*”, “*oñuk-*” ve “*kırçal-*” fiillerinde etkilenen nesne ön plandadır. İşteşlik eki -(X)ş eki alan “*igleş-*” fiilinde ise bir olayın aynı anda aynı konumdaki varlıklara sirayeti söz konusudur. Bundan başka “*yiriş-*” fiilinde ise nesne ön planda olmakla birlikte kendiliğinden meydana gelen bir zayıflama olayı söz konusudur.

Bärtälmäk: *birtälämäk:* yaralamak, tahrip etmek, yıkmak (2020, s. 39).

Bed-: *anıñ közi bedti:* onun gözü zayıf gördü (2020, s. 529).

Boşgun-: *er eliği boşgundi.* Eli çıktı ve iş yapamaz oldu. *Ayak da ayındır* (2020, s. 302). *Aslı boşgundi demektir.*

Bud-: *er tumlugka budtı* adam soğuktan dondu ve öldü (2020, s. 529).

Budut-: *ol kişini tumlugka buduttı.* O, adamı soğukta öldürdü. O adam ölesiye dona yakalandı (2020, s. 327).

Çalın-: *at çalındı.* At kötü yeminden dolayı zayıfladı (2020, s. 276).

Çerlen-: *er çerlendi.* *Hakaniye lehçesinde.* Adamın vücudu ağırlaştı (2020, s. 141).

Er özi çerlendi. Adam hastalandı ve bedeni ağırlaştı (2020, s. 304).

Anıñ közi çerlendi. Onun gözü iltihaplandı (2020, s. 304).

Çerlet-: *ot anıñ közin çerletti.* İlaç onun gözünü bozdu. (2020, s. 340).

Çertil-: *tegrüp anar çertilür.* Zaman beni tam bu noktaya getirince ömrüm de artık tükeniyor (2020, s. 275).

Çülük-: *çülükti er.* “Adamın görünüşü perişanlaştı” (2020, s. 266). *Er işi çülüktü.* Adamın kılığı perişanlaştı (2020, s. 280). Bu fiil tarihî dönemlerde bir eşyanın

parçalanması, yırtık pırtık olması şeklinde de anlamlandırılmıştır (Clauson, 1972, s. 420).

Enüçlen-: *anın közi enüçlendi.* Onun gözüne katarakt indi (2020, s. 129).

İgle- *er igledi* adam vb. hasta oldu (2020, s. 127).

İglet- *tegme türlüğ ig igleledi.* her türlü hastalıkla hastalandı (2020, s. 130).

İgleş- *yılki arıg igleşdi* sürü vb. hasta oldu (2020, s. 112).

İglet- *bu yer anı igletti.* bu yer onu hasta etti; çünkü ona uygun gelmedi (2020, s. 119).

Karı- *er karıdı.* adam vb yaşlandı (2020, s. 461).

Keç- *er keçti.* Adam geçti, yani öldü (2020, s. 234).

Kemle- *at kemledi* at hastalandı (2020, s. 473).

Kemlen- *at kemlendi* at vb. hastalandı. *Aslı at içindir* (2020, s. 307).

Kemlet- *bu ot atıg kemletti.* Bu yem at vb.ne sıkıntı verdi (2020, s. 341).

Kew- *telim yörıp küçi kewdim.* Çok koşturup onun gücünü zayıflattım (2020, s. 87, 470).

Kewil- *gücü zayıflamak* (2020, s. 171, 272, 237).

Kewret- *zayıflatmak.* *Yalınuk küçin kewretür* (2020, s. 337). İnsanın gücünü gevşetmek için hızlanmaktadır.

Kır-çal- *anın başına taş kırçaldı.* Onun başına taş isabet ederek (başını) sıyırdı (2020, s. 301).

Kogşaş~ koxşaş- : *kişiler kamug kogşaşdı.* Üzerlerine sıcak vb. bastırıldığı için adamların gücü gitti (2020, s. 342).

Kogşat~ koxşat- : *kuyaş anı kogşattı.* Sıcak onun gücünü gevşetti. *Herhangi bir sert şeyin gücü gevşerse yine aynıdır* (2020, s. 338).

Oñuk-: *er yüzi oñuktu.* Adamın yüzü soldu (2020, s. 104). *Anın yüzi oñuktu.* Onun yüzü hastalık vb. şeylerden dolayı süzüldü (2020, s. 511).

Sız-: *sökel sızdı.* Hasta zayıflayıp süzüldü (2020, s. 35).

Sızla- *anın tişi buzdan sızladı.* Onun dişi ağrıdı ve dişinde buzdan veya soğuk su içmekten sızlama belirdi. *Erniñ süñüki sızladı.* Adamın soğuk ısırmamasından kemikleri sızladı (2020, s. 472).

Sızlat- *buz tişiğ sızlattı.* Buz dişi sızlattı. *Bu, dişlerde soğğun hissedilmesi ve sanki bir ağrı, bir karıncalanma olmasıdır. Aynı şekilde soğuk suya el sokulduğundan ondan soğukluk hissi alınamsı da aynıdır* (2020, s. 340).

Ülşe- *Çiğilcede aklıktan gözleri kararmak ve bayılacak gibi olmak* (2020, s. 932).

Ülşet- *gözü kararmaya kadar acıktırmak* (2020, s. 932).

Yawrı- *adamın durumu kötüleştı ve fakirlikten veya hastalıktan dolayı zayıfladı* (2020, s. 474).

Yawrıt- *ol anı yawrittı.* O, onun gücünü azalttı ve onu zayıflattı (2020, s. 343).

Yıgrıl-: *er tumluğa yıgrıldı.* Adam soğuktan büzüldü (2020, s. 391).

Yigtür-: *târ etük adakıg yigtürdi.* Dar etik ayağı kötürüm yaptı (2020, s. 387).

Yiriş-: *ıt tışi yirişdi.* Köpeğin dişi vb. zayıfladı (2020, s. 380).

Yokad-: *yalñuk oğlu yokadur* Âdemoğlu ölererek yok olur (2020, s. 505).

Yüz-: *irin yüzdi.* Beden ve yarada irin ve cerahat kabardı (2020, s. 376).

Değerlendirme

Dîvânu Lugâti't Türk'te yiyecekler, cansız varlıklar, giyim- kuşam eşyaları, mekânlar, madenler, insanların ve hayvanların fiziki ve kimyasal yapılarındaki olumsuz değişimler çürümek kavram alanındaki oluş fiillerini meydana getirmektedir. Bu fiiller basit çekimlerde veya madde başlarında bulunabildiği gibi çatı ekleri olarak özne, nesne ve nedensellik de bağlantılı hale gelmiştir. Çoğunlukla temel anlamlarında kullanılmışlardır.

Köktürk Kağanlık yazıtlarında ise konu ve bağlamları gereği günlük hayattan ziyade savaşmaya dayalı yok etme, öldürme, dağıtma anlamlarına gelen "*agri-*" "*ulug oğlum agrıp yok bolca:* büyük oğlum **hastalanıp ölünce** BK G 9" (Aydın, 2017, s. 97); "*arta-*" "*Türük bodun, elinjin törögin kim artatı udaçı erti:* Türk halkı! yurdunu (ve) yasalarını kim **bozabilirdi?** KT D 22" (2017, s. 87); "*buz-*" "*tañut tapa süledim tañut bodunug buzdum:* Tangutlar tarafında sefer ettim. Tangut halkını **bozguna uğrattım** BK D 24" (2017, s. 89); "*yokad-*" "*yokadu barır ermiş: yok olmaya* doğru gidiyormuş KT D10" (2017, s. 54) örneklerinde fiiller temel anlamları dışında yer almaktadır. Kağanlık yazıtlarında tek başlarına bu sözcükler oluş bildirmekle birlikte etken öznelerle aynı cümlede bağlantı kurulmuştur. Bu fiillerin zarf- fiil ekleri ve ettirgenlik eklerini aldığı görülmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te bir nesnenin çürüme sürecini başlatmak gibi temel anlamlarında kullanılan bu fiiller Kağanlık Yazıtlarında temel anlamları dışında savaşmaya dayalı fiiller olarak kullanılmıştır. Dîvânu Lugâti't Türk'te ise çürümeye dayalı oluş fiilleri açısından zarf -fiil kullanımı görülmemekle birlikte fiil ve özne arasındaki bağlantılar edilgenlik ve ettirgenlik ekleriyle kurulmuştur. Eski Türkçe döneminin diğer farklı runik harfli metinlerinde geçen "*arı-, ayır-, oñ-, seçlin-*" gibi fiiller ise *yorulmak, halsiz düşmek, bozmak, dağıtmak, bölmek, solmak, eskimek, çözülmek* anlamlarında kullanılmıştır (Kızıldağ, 2021, s. 284, 290, 292, 349).

Uygur Türkçesinde de çürüme ve yok olma bildiren oluş fiillerine sıkça rastlanmaktadır. "*arta-*" "*yemişinüz artamağay tep yemişleriniz de berbat olmaz dedi*" (Hamilton, 2020, s. 70); "*artat-*" "*ädgü yemişig kuşlar artatır üçün kuşlar sarayın en güzel yemişlerini berbat ettikleri için*" (2020, s. 66- 67); "*alkın-*" "*ayı barım alkınsar* (2020, s. 34); "*alñu-*" "*küçi alñudı: gücü tükeniyordu*" (2020, s. 49); "*buzul-*" (Caferoğlu, 1968, s. 56); "*kogsa-*" "*gevşemek, zayıflamak*" (1968, s. 180); "*sası-*" "*kok-, çürü-, fenalaş-*" (1968, s. 198); "*sasıt-*" "*kokutmak*" (1968, s. 198); "*sün-*" "*gevşemek, hafiflemek*" (1968, s. 214); "*yimril-*" "*yılmak, çökmek*" (1968, s. 297); "*yirü-*" "*bozulmak, çürü-*" (1968, s. 299); "*yodun kıl-*" "*yetinç uguşunuzları birle yok yodun kılur men*" (Elmalı, 2019, s. 60); "*karı-*" "*karıyuk biz*" (2019, s. 61); "*bulgan-*" "*bulganıp yatur*" (2019, s. 76) gibi fiiller Uygur metinlerinde çürümeye dayalı gerçek anlamlarında kullanılan oluş fiilleridir. İşlevsel açıdan bu fiiller Dîvânu Lugâti't Türk

ile daha çok ortaklık göstermektedir. Uygur Türkçesi döneminden bazı metinlere bakıldığında ise edilgenlik eklerinden -(X)n-, ettirgenlik eklerinden -(X)t-, işteşlik eki -(X)ş- üzerine farklı çekim eklerinin (artamağay, alkınsar, uvatsar, alıjudı, sınır, ursukuşur, bulganıp) geldiği görülmektedir. Ayrıca bu fiillerin nedenleri belli ve etken özne ile kullanılmıştır. Örneğin, “alıju-“ “küçi alıjudı gücü tükeniyordu” (Hamilton, 2020, s. 49); cümlesinde nesne ön planda olmakla birlikte bir zamansallık da ön plandadır. Dîvânu Lugâti’t Türk’te ise gücü tükenmek anlamındaki “*kewret-*“ fiilini kullandığı söz diziminde ise nesne ön plandadır ve etken bir neden belirtilmemiştir. “*Yalınuk küçin kewretür İnsanın gücünü gevşetmek için hızlanmaktadır.*” (2020, s. 337).

Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig, TIEM 73 ve Atebetü'l- Hakayık'ta da çürümeye dayalı kavram alanını oluşturan fiiller vardır. “*arta-*“ “*nelük tilde körksüz yorır bu sözüñ/ nelük köñlüñi artatur sen özün: Niçin böyle nahoş şeyler söylüyorsun; niçin böyle mâneviyâtını bozuyorsun*” (KB 1082); “395. *sen artak sen anın ajun artadı*” (Arat, 1992, s. 72); “*buzul-*“ “*bu köñli bedük er usallık kılar / usal er ya buzur ya ödsüz ölür: Mağrur adam ihmalkârlık eder; ihmalkâr adam ya bozular yahut vakitsiz ölür*” (KB 2297); “*çüri-*“ “*kaçan bolsa miz süñüklâr püdâ çürimiş 434v/ 5= 079/ 011*” (Ünlü, 2004, s. 263); “*eskir-*“ “195. *yigit koca bolur yañı eskirür*” (1992, s. 56); “*âskir-*“, eskimek “*ärklilig üzâ âskirmâz 234v/ 1=020/ 120*” (Kök, 2004: 233); “*kamıl-*“ “196. *kañi erse kamlur kaçar kuvveti*” (1992, s. 56); “*karıt-*“ “*boğuzdın kirür ig kişike aşın / kişig ig karıtur tükemez yaşın: İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte girer; hastalık insanı ihtiyarlatır ve o ömrünü tamamlayamaz*” (KB 4674); “*kuru-*“ “387. *Vefa köli suğlup kurup yulları*” (1992, s. 72); “*kurıt-*“ “*hiyânet kişi kayda sunsa ilig/ teniz erse suğlur kurıtur yirig: Hiyanet eden adam bir yere el attı mı, deniz bile olsa, kuruttur*”; “*kazıt-*“ “*küni bir mañım ol tüni bir mañım/ iletür ölümke kazıtur erim: Gündüzü bir adım, gecesini bir adım; bu at onu ölüme götürür ve benzini soldurur*” (KB 2866); “*kâwrâ-*“ zayıflamak, gevşemek “*ay mänim idim kim män kâwrâdi süñüküm yani zaif boldum 223r/ 4= 019/ 004*” (Kök, 2004, s. 220); “*opra-*“ “*tap erdi yana bu ölümde basa/ kara yir katında ölüp oprasa ölümünden sonra kara toprak altında çürüyüp dağılmak da yeter bir ibrettir*” (KB 5416); “*öl-*“ “*anıñ içindâ tirlür silâr anıñ içindâ ölür silâr 114r/ 9 = 007/ 025*” (Kök, 2004, s. 108); “*püdâ bol-*“ “*aydı kim tırgürür süñüklârni ol püdâ bolsa 324v/7=036/ 078*” (Ünlü, 2004, s. 144); “*saçıl-*“ “*yana saçlur andın tirilmiş neñil söki teg bolur yanduru kılkı yañı: Topladığı mal tekrar dağılır; onun ahvâli yine eskisi gibi olur*” (KB 738); “*sargar-*“ “*ägâr idsa miz yälñi körgäylâr anı sargarmış bolgaylar 297r/ 8= 030/ 051*” (2004, s. 117); “*anıñ mäjizlâri yana adnayur körür sän anı sargarmış yana kılar 336v/ 9 = 039/ 021*” (2004, s. 159); “*sınık-*“ “*bir çäriğ anda sınıkmiş güruhlardın 330r/ 1 = 038/ 011*” (2004, s. 153); “*sası-*“ “*sewindi tidükte sasıtur söker/ yazıldı tidükte buşup kaş tüger*” (KB 4756); “*sız-*“ “*tepiçlik ig ol bir otatğu uzun / yemişi anı yer sızar bu özün: Çekememek bir hastalıktır ve uzun bir tedaviye muhtacdır; onun yediği kendisini yer ve o kendi kendisini eritir*” (KB 4253); “*takıl-*“ takılmak, (metinde) parçalanmak; *takı bolmanlar mäjizlig kim takıldılar takı hilâf kılıştılar 48r/ 7 = 003 / 105*” (2004, s. 43); “*tüke- / alkın-*“ “*ay ilig bu dünyâ keçimlig turur / tiriglik küniñe tüker alkınur: Ey hükümdar, bu dünya geçicidir; gün geçtikçe hayat eksilir ve tükenir*” (KB 3782); “*sezinmäs-män kim alkınsa bu tutaşı bar ärginçâ 217v/ 3 = 018/ 035*” (2004, s. 214); “*ul- , ulu-*“ “*kimi erse devlet esürtse kelip/ yağız yirde yarlur yüreki ulıp: Saâdet gelip, kimi sarhoş ederse, onun kara toprak*

altında inlemekten **kalbi parçalanır**" (KB 6139); "*bularda biri kalsa törti kalur / bu törti yeme kalsa beglik ulur* Bunlardan biri ihmâl edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmâl edilirse, **beylik çözümeğe yüz tutar**" (KB 2059); *diriğa seniñ teg kişiler ölüp/ kara yerde yatsa sünjüki ulup*: Senin gibi insanlar ölür ve kemikleri toprak altında **dağılmış** yatarsa, çok yazık olur" (KB 6415); "*yawrı-*" "*bu ig tutsa terkin kişig yawritur/ anı emlemese ölüm tawratır*: insana bir hastalık gelirse, onu derhâl **kuvvetten düşürür**; tedavi edilmezse, ölüm koşar gelir" (KB 4616); "*yıd-*" "*et ol bu kişi köñli artar yıdır: anı ked küdezgü ay kılkı kadir*: İnsan kalbi ettendir, **bozulur ve kokar**; ey iradeli insan, onu çok iyi korumalıdır" (KB 5862); "*ye-*" "*kerek erse bay bol kerek yok çığay/ tiriglikni yer bu keçer yıl kün ay*: İster zengin ol, ister yoksul ve fakir, her geçen yıl, ay ve gün hayatı **kemirmektedir**" (KB 4819); "*yokad-*" "*kamuğ sen törüttün ne erselerig/ yokadur ne erse sen ök sen tirig*: Her varlığı sen yarattın; varlık yok olur, baki kalan yalnız sensin" (KB 14); "*yokal-*" "*törümüñ neñ erse yokalğu turur/ törütügli hâlik ne kolsa kolar* Yoktan var olan her şey tekrar **yok olacaktır**; yaratan Tanrı ne isterse, onu yapar" (KB 692); "*yumşa-*" "*kür er kördi altun özi yumşadı/ irig sözlüg erniñ sözi yumşadı*: Altın görünce, pek yürekli insanlar bile yumuşar; kaba sözlü insanların da sözü nazikleşir" (KB 2749); "*yäñdür-*" "*küç kılğanrak tonarak yäñdürmiş kändni 389v/ 7 = 053/ 053*" (2004, s. 212); "*yokal-*" zarara uğramak, yok olmak, mahvolmak; "*ol cihan içindä yokalğanlardın 46v/ 3 = 003/ 085*" (Kök, 2004, s. 42); "*yokaltur-*" yok etmek, ortadan kaldırmak; "*yokalturur mu sän bizni anıñ birlä kim kıldı biligsizlär bizdin ärmäs ol mägär säniñ sınağın 126r/ 7 = 007/ 155*" (2004, s. 121); "*yokat-*" geçersiz kılmak, silmek, yok etmek, bozmak; "*biziñ bälğülärimizni, yokattımız anlarını yokatmak 264v/ 5 = 025/ 036*" (Ünlü, 2004, s. 75); "*yumşanı-*" parçalanmak; "*yumşanılsa tağlar yumşatmak 394v/ 6 = 056/ 005*" (2004, s. 18) gibi oluş fiilleri, insanların ve canlı varlıkların ölüme giden süreçlerini, cansız varlıkların ve nesnelere çürüme süreçlerini karşılamıştır. "*Çürü-*" (TİEM 73 79/11), "*kamul-*" (AH, 56), "*eskir-*" (AH, 56), "*karıt-*" (KB 4674), "*käwrä-*" (TİEM 73 19/4), "*opra-*" (KB 5416), "*yıd-*" (KB 5862) gibi fiiller temel anlamlarında kullanılmıştır. "*Arta-*" (KB 1082), "*buzul-*" (KB 2297), "*äskir-*" (TİEM 73 20/ 120), "*kazıt-*" (KB 2866), "*sası-*" (KB 4756), "*sız-*" (KB 4253), "*ul-*" (KB 6139, 2059) gibi fiiller de temel anlamları dışında kullanılmıştır. Söz dizimsel açıdan bakıldığında Karahanlı Türkçesi metinlerinden Kutadgu Bilig, TİEM 73, Atebetü'l- Hakayık'ta yer alan "*yokalturur mu sän bizni anıñ birlä kim kıldı biligsizlär bizdin ärmäs ol mägär säniñ sınağın 126r / 7 = 007 / 155*" (Kök, 2004, s. 121); "*sewindi tidükte sasıtur söker/ yazıldı tidükte buşup kaş tüger*" (KB 4756); "*nelük tilde körksüz yorır bu sözüñ/ nelük köñlüñi artatur sen özüñ*: Niçin böyle nahoş şeyler söylüyorsun; niçin böyle mâneviyâtını **bozuyorsun**" (KB 1082); "*boğuzdın kirür ig kişike aşın / kişig ig karıtur tükemez yaşın*: İnsana hastalık boğazdan ve yemekle birlikte girer; hastalık insanı **ihtiyarlatır** ve o ömrünü tamamlayamaz" (KB 4674); "*hıyânet kişi kayda sunsa ilig/ teniz erse suğlur kurıtur yirig*: Hıyanet eden adam bir yere el attı mı, deniz bile olsa, **kurutur**"; "*küni bir mañım ol tüni bir mañım/ iletür ölümke kazıtur enim*: Gündüzü bir adım, gecesi bir adım; bu at onu ölüme götürür ve benzini **soldurur**" (KB 2866) gibi ettirgenlik eklerini alan çürüme bildiren "*sası-, yokal-, arta-, karıt-, kurıt-, kazıt-*" oluş fiilleri söz diziminde daha çok nesne ile ilgilidir. Bu cümlelerde nesne ön plandadır. Aynı şekilde Dîvânu Lugâti't Türk'te de nesnelere ön planda olduğu çürümeye dayalı fiillerin sayısı fazladır.

Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde de çürümek kavram alanına giren fiiller bulunmaktadır. *“agrı-“* hastalanmak, acı çekmek *“Resül muni işitip köngli > agrır teg bolup aydı”* 193v / 7 (Ata, 2019, s. 369); *“ayna-“* değişmek, bozulmak; *“ol tünle kamuğ tiller Mevli kudreti birle bulğaşdı, tiller aynadı”* 43v/ 11 (2019, s. 100); *“bozul-“* bozulmak, yıkılmak *“Kayserlarning kasrları bozuldı”* 184r/ 5 (2019, s. 355); *“bükrert-/ bükrey-“* eğilmek, bükülmek, kamburlaşmak *“saç sahalım aqardı, arqam mungda kağguda bükreydi”* 99r/ 15 (2019, s. 185); *“çürü-“* *“yıdlandı et/ çürüdi et/ sasıdı et”* 46/ 5 (Yüce, 2014, s. 39); *“çürü-“* *“süngüküm çürüdi, toprak boldı”* 171r/ 21 (2019, s. 333); *“çürüt-“* *“etlerin çürütüdi, süngüklerin uşatdı”* 108r/ 16 (2019, s. 198); *“bulgan-“* *“bulgandı balçıkga 168/ 8 (2014, s. 65); “köger-“* *“etmek kögerdi: ekmek küflendi”* 168/ 2 (2014, s. 65); *“kurtlan-“* *“kurtlandı et”* 98/ 3 (2014, s. 50); *“opra-“* *“opradı et”* 168- 7 (2014, s. 65); *“sası-“* *“sası- dı et”* 34/ 7, (2014, s. 37); *“keçe ol et sasıdı”* 118v/ 21 (2019, s. 247); *“yemilçi-“* *“yemilçidi et”* 35/ 3 (2014, s. 37); *“yufkala-“* *“yufkaladı tokumaknı”* 230/ 5 (2014, s. 79); gibi örnekler yanında *agra-, agurşaklan-, akar-, ar-, arnuqlat-, arukla-, kısın-, kiskal-, at-, boglan-, bögsül-, kıyuklan-, kızar-, kirlen-, bulğaşuk bol-, bulıtlan-, burtar-, büksül-, çevrül-, darıl-, ezil-, dutaşmak, eşil-, iglen-, hamla-, kart-, kaşın-, irinlen-, iriglen-, irinlen-, kabar-, kovşat-, kurı-, kurtlan-, kuy-, purtar-, saçıl-, sargar-, sark-, sıçra-, sız-, sızanla-, sızgunla-, sızık-, silin-, sinle-, soñla-, solı-, süzül-, şanar-, şeşil-, takıl-, tarıl-, tart-, taş-, tikenlen-, türül-, ul-, ürper-, yapuş-, yıkıl-, yıdlan-, yıgrıl-, yözül-, yüzül-, yinçgel-, yiril-yuwkal-* (Yüce, 2014; Ata, 2019) gibi çürümeye dayalı oluş fiilleri de yer almaktadır. Bu dönemde *“etlerin çürütüdi, süngüklerin uşatdı”* 108r/ 16 (Ata, 2019, s. 198); *“etmek kögerdi: ekmek küflendi”* 168/ 2 (Yüce, 2014, s. 65); *“kurtlandı et”* 98/ 3 (2014, s. 50); *“yıdlandı et”* (Yüce, 2014, s. 39) gibi ettirgenlik -(X)t-, edilgenlik -(X)l-, -lA-n gibi ekleri alan *“çürüt-“, “uşat-“, “köger-“, “kurtlan-“, “yıdlan-“* oluş fiillerinin geçtiği söz dizimlerinde ise nesnenin ön planda olduğu görülmektedir.

Kıpçak Türkçesi döneminde *“agrı-“* göz iltihaplan- (Toparlı, 2017, s. 366); *“çürüş-“* (Gronbech, 1942, s. 78); *“erkelen-“* yumuşamak, gevşemek (1942, s. 93); *“karar-“* kararmak, siyahlaşmak (2017: 405); *“oygar-“* sararmak, solmak (1942, s. 177); *“sası-“* kötü kok- (Atalay, 1945, s. 233); *“sındır-/ sındur-“* (Özyetgin, 2001, s. 622); *“sındur-“* kırdırmak (2017, s. 442); *“sökül-“* (2017, s. 444); *“targa-“* *“ara ala bolup tarğamağa başladılar sen cem”* (2019, s. 164); *“yarıl-“* yarılmak (2017, s. 466); *“uv-“* ufalamak, ezmek (Özyetgin, 2001, s. 702); *“yıkıl-“* bozul- (2017, s. 468); *“yiyi-“* kokmak (2001, s. 744) ise çürümeye dayalı oluş fiilleridir. Ayrıca, *“Simiz aruk bolup töleginçe köp aruklar tüşüp yatıp öldi* (Karamanlıoğlu, 2019, s. 55) örneğinde de *“tölen-“* fiili zarf- fiil eki almakla birlikte nesne ile doğrudan bağlantılıdır.

Çağatay Türkçesi sözlük ve metinleri de çürümeye dayalı söz varlığı açısından zengindir. *“eskir-“* eskimek (Senglah 103 b/ 5’den akt. Kaçalın, 2011); *“işvegerler dağidin cân perdesin kör alı kim bu harir eskirdi zâlim şahlar tamgasıdın nazlıların yaktığı can perdesine bak, ah ki bu ipek kumaş, zalim şahların damgasından yıprandı”* (FK 1038’den akt. Kaçalın, 2011, s. 190); *“opra-“* *“çün ki këydürdüng yalanga opramas ton ol érür çıplağı giydirdinse eskimez giyecek işte budur”* (MK’dan akt. Kaçalın, 2011, s. 245); *“sökül-“* sökülmek, ayrılmak (Senglah, 245v/ 14’ten akt. Kaçalın, 2011); *“uşat-“* *“uşatmaq isteseng bu bendlerni mukayyed bolma anda oşbudur pend”* (NŞ’den akt. Kaçalın,

2011, s. 284); **“taoşal-“** *“nè boldı kâfile –sâlâr özlüküm yükidin/ alâş kılşa ki bu yolda asru taoşaldım ne olur kafile başı beni yükümden kurtarsa; bu yolda çok **yoruldum**”* (NŞ'den akt. Kaçalın, 2011, s. 418) şeklindeki oluş fiilleri yanında *ar-, ir-, iskir-, islen-, ilbar-, opar-, uçur-, örten-, butrat-, ornat-, ofran-, tarka-, taoşal-, tal-, tişil-, tilmür-, tivörül-, tioret-, çobul-, kandar-, sustan-, har-, kada-, kırıl-, kuruş-, yadayıt-, yancka-, yavugan, yavan, yukar-* (Atalay, 1970); *eri-, eskir-, is-, isle-, opra-, uç-/ öç-, uşat-, ofra-, öksü-, butra-, tarka-, tala-, çül-, talık-, taoşal-, tevrel-, tevret-, tolga-, çırma-, çupul-, sargar-, saypa-, saypal-, sımuk-, şişle-, karala-, kozgal-, kurgar-, köger-, kömür-, küyel-, yiğil-, yemrül-/ yimrül-* (Kaçalın, 2011); *çırman-, butra-, butraş-, çörge-, çörgen-, iri-, iz-, karı-, kıskar-, kızar-, kisil-, kop-, köy-, öksü-, örten-, saçıl-, sorgar-, savrul-, sın-, tolğan-* (Doğan, 2021) fiilleri Çağatay dönemi sözlük ve metinlerinde geçen çürümeye dayalı oluş fiilleridir. İşlevsel açıdan çürüme fiilleri temel anlamları dışında da kullanılmıştır. **“bulgaş-“** *“dèmes- mèn ki kozğaldı alem eli ki **bulgaştı** bu sebz-târem eli Âlem halkı çalkandı demem, bu gök kubbe halk **bulaştı**”* (Seddi İskenderi'den akt. Kaçalın, 2011, s. 377). Söz dizimsel açıdan bakıldığında ise *“işvegerler dağdın cân perdesin kör âli kim bu harir **eskirdi** zâlim şahlar tamgasının nazlıların yaktığı can perdesine bak, ah ki bu ipek kumaş, zalim şahların damgasından **yıprandı**”* (FK 1038'den akt. Kaçalın, 2011, s. 190) örneğinde *“eskir-“* fiilinin söz diziminde nedeni bellidir ve nesne ile bağlantısı ön plandadır. *“nè boldı kâfile –sâlâr özlüküm yükidin/ halâş kılşa ki bu yolda asru taoşaldım ne olur kafile başı beni yükümden kurtarsa; bu yolda çok **yoruldum**”* (NŞ'den akt. Kaçalın, 2011, s. 418) örneğinde *“taoşal-“* fiilli ise etken özneye bağlantı kurmuş çürüme bildiren oluş fiilidir. Çünkü, *“taoşal-“* fiilinin geçmiş zaman –dı ekini almasıyla anlam yönü değişmiştir ve özne ile bağlantı kurmuştur. Ettirgenlik eki almış fiiller ise olduran bir özneye aynı söz diziminde yer almaktadır. *“uşatmak isteseng bu bendlerni mukayyed bolma anda oşbudur pend”* (NŞ'den akt. Kaçalın, 2011, s. 284).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *“opra-“* *“sojında opranıp gitmek bolmaya”* (Canpolat, 2018, s. 230); *“kuru-“* *“ağacın kabın soysan ve toprakın kabın kidersen ağaç **kurır** 82b/ 19”* (2018, s. 165); *“ilm eyidürken ol **kurmuş** ağaç inledi”* (Erdem, 1991, s. 194); *“çürü-“* *“eger ölem ü çürüye sünügüm / çürümiş sünügümde işkuñı um 126/ 14”* (Cin, 2012, s. 165); *“obar-“* *“gönlüm ilini yihmağ u **obarmağ** için uş /her menzile bah bağlu dutar vak'a vü namı 190/ 2”* (2012, s. 229); *“süzül-“* *“süzülmüşdi nergisleyin uyhusuz/ humâr ile tolur sanayduñ henüz” 106/ 10* (2012, s. 145); *“sın-“* *“olıcak ne **sınur** u ne **uşanur** / ne incinür ürker ü ne üşenür 274/ 14”* (2012, s. 313); *“kara-“* *“imdi namâz dahı şol yazukdan **karamış** gönli aydın eyler 84b/ 5”* (1991, s. 137); *“paslan-“* *“nitekim bir üstâd bir **paslanmış** göz iki yüz görünmez iken nurlandırır 84b/ 14”* (1991, s. 137); *“sarar-“* *“benzi **sararmış** gönli melül geldi 107 b”* (1991, s. 483); *“üzül-“* *“bu ulu kaya **üzüldi**, yugalanu geldi 115 b”* (1991, s. 199); *“elik-“* *“ne yavlak **elikmişsin**, suretün şeklün azup tüşün dökülmüş”* (Korkmaz, 2017, s. 237); *“hurd eyle-“* *“dügdürüp sünügin uvadup **hurd eyleyedi**”* (2017, s. 242) örneklerinde çürümek kavram alanına giren fiiller bulunmaktadır. Ayrıca *bükül-, dart-, depser-, incel-, karar-, karı-, kızar-, kocal-, koh-, kop-, kuru-, kündel-, saçıl-, sız-, sın-, sol-, sökil-, tagıl-, tart-, talan-, tolaş-, uşan-, yayın-, yeyil-, yıyıl-, ağar-, ağrı-, ak-, ar-, barı-, bertin-, boşan-, bozul-, bulaş-, büklin-, çöngel-, dağıl-, dart-, delin-, düş-, eğil-, eri-, kırıl-, kızar-, kinjit-, köger-, kuyul-, opran-, sogıl-, sol-, sün-, tart-, tartıl-, uza-, yapraklan-, yincin-* (Canpolat, 2018) ise çürümeye dayalı diğer oluş fiilleridir. Sözdizimsel açıdan bakıldığında ise

Eski Anadolu Türkçesi döneminde “sonunda *oprani* gitmek bolmaya” (Canpolat, 2018, s. 230); “*süzülmüştü* nergisleyin uyhusuz/ humâr ile tolur sanayduñ henüz” 106/ 10 (2012, s. 145); “olıcak ne *sinur* ne *uşanur* / ne incinür ürker ü ne üşenür” 274/ 14 (2012, s. 313); “nitekim bir üstâd bir *paslanmış* göz iki yüz görünmez iken nurlandırır 84b/ 14” (1991, s. 137) geçen örneklerden “*oprani-*” “*süzül-*” “*sin-*”, “*uşan-*” “*paslan-*” edilgenlik ekini alan oluş fiillerinin de nesne ile bağlantı kurduğu görülmektedir.

Sonuç

Dîvânu Lugâti't Türk'te yüz otuz üç tane temel anlamda çürüme bildiren oluş fiilli tespit edilmiştir. Oluş bildiren çürüme fiillerinin anlamsal değişim süreçlerini ve dilbilgisel tipolojilerini diğer metinlerle karşılaştırmalı olarak ayrıntılı şekilde betimlenmesi ve açıklanması farklı çalışmaların konusu olabilir.

Dîvânu Lugâti't Türk ile Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde çürüme bildiren oluş fiilleri anlamsal ve dilbilgisel tipoloji açısından ortaklıklar göstermektedir.

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't Türk'te cansız varlıklara dair on iki, yiyeceklere dair on dört, giyim- kuşama dair kırk beş, doğal çevreye dair dokuz, insan ve hayvan biyolojisine dair otuz dokuz ve mekânlarla ilgili beş adet çürümek kavram alanına giren oluş fiilleri tespit edilmiştir.

Temel olarak oluş fiilleri bir özneye gerek duymadan nesne üzerinde kendiliğinden gerçekleşmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'teki madde başları bu tanıma uygun olmakla beraber yer yer ettirgenlik ve edilgenlik ekleri ile çekimlenmiş bağdaşık varyantlar da yer almaktadır (*tınçı-*, *tınçış-*, *yıdı-*, *yıdış-*, *sız-*, *sızgur-*, *artaş-*, *artat-*, *kewşe-*, *kewşet-*, *kurın-*, *kurır-*, *kurugsi-* gibi). Bu kullanım dışında örnek cümlelerde özne ve nesne bağlantısına göre fiilin kategori olarak diğer çalışmalar doğrultusunda kılınışa kaydığı da görülmektedir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te yer alan çürümeye dair oluş fiilleri, örnek cümleler ve yer yer bazı madde başlarında nesne- yüklem ve özne- yüklem bağlantısı içerisinde farklı biçim birimlerle çekimlenmiştir. Dîvânu Lugâti't Türk'teki örneklerde oluş fiillerinin ettirgenlik eki aldığı ve aynı zamanda öznesi ve nesnesi belli olan çürümeye dayalı fiiller görülmektedir. Bu nedenle herhangi bir semantik araç kullanılmadan fiil ve özne arasındaki bağlantı doğrudan görülmektedir.

Dîvânu Lugâti't Türk'te ilk olarak nedeni ve etken öznesi verilmeyen çürüme fiilleri yer almaktadır. “*et tınçıldı* Et bozulup koktu (2020, s. 466)”; çürümenin veya yok olmanın nedenleriyle birlikte verildiği edilgenlik, ettirgenlik veya doğrudan bir işbirliği bildirmeyen işteşlik ekini alan oluş fiilleri de vardır. “*ton kirdin tograşdı* elbise kirden lime lime oldu (2020, s. 294).” Ettirgenlik ekini alan çürüme fiilleri ve etken öznenin aynı söz diziminde olduğu örnekler de bulunmaktadır. “*ol tonun oprattı* O, elbise vb. şeylerini yıprattı (2020, s. 117).” Öznesi nesne gibi algılanan -(X)l ve -(X)n gibi edilgenlik ekini alan çürüme fiilleri de vardır. “*et yıdlandı et bozuldu* (2020, s. 392). İşteşlik anlamı dışında kendiliğinden olma, yarış etme, dış etmenlerle zamana bağlı olarak değişme anlamları veren -(X)ş işteşlik ekinin nedeni belirli ve belirli olmayan söz dizimlerinde yer aldığı görülmektedir. Dîvânu Lugâti't Türk'te -(X)ş ekinin geldiği

"ton kirdin tograşdı Elbise kirden lime lime oldu (2020, s. 294)" örneğinde elbisenin parçalanmasının nedeni verilmekle birlikte etken bir özne vardır. Fakat "tökleşti neş nesnelere döküldü ve aktı (2020, s. 292)" örneğinde -(X)ş ekinin kullanıldığı görülmekle birlikte neden bildirilmemiştir. Oluş fiillerinin +l(X)n < (+lA-n-) ekini de aldığı görülmektedir. Bu eki alan çürüme, yok oluş bildiren fiillerde de nesne ön plandadır. Bu durum, Dîvânu Lugâti't Türk'ün kurgulanış şekliyle yakından ilgilidir. Dîvânu Lugâti't Türk'teki oluş fiillerinin çatı ekleri ve çekim ekleri açısından betimlenmesi, bazı çürüme fiillerindeki nedensellik bağlantısını da tanımlama gayretinde yol gösterici olmuştur.

Dîvânu Lugâti't Türk ve diğer tarihsel metinler arasındaki "agrı-, arta-, buz-, oñ-, alkın-, sası-, eskir-, karı-, kuru-, opra-, sız-, eri-, ul-, yıd-, uv-, uşat-, çül-, sarar-" fiilleri çürümek kavram alanına giren oluş fiilleri açısından ortaklık göstermektedir. Dîvânu Lugâti't Türk ile karşılaştırıldığında diğer tarihî metinlerde yer alan çürüme ve yok oluşa dair bazı fiiller daha soyut bağlamlarda kullanılmıştır. Bu durum sonuç kısmının ilk paragrafından bahsettiğimiz temel anlam ve temel anlam dışındaki kullanımlarla ilgilidir. Dîvânu Lugâti't Türk'te çürümeye dayalı oluş fiillerinin temel anlamı dışında kullanımı bir tanedir (artat-). Dîvânu Lugâti't Türk'te artat- fiili temel anlamında kullanılırken; Uygur Türkçesi dönemi metinlerinden Huastuanift adlı eserde² veya TİEM 73' te kandırmak, mahvetmek anlamlarında kullanılmıştır. "arta- bozulmak, fesada uğramak, ağar ardi ärsä ol ekki içrä tañrılar mägär tañrı artağaylar ärdi 236v/ 6 = 021/ 022." (Ünlü, 2004, s. 41). Bu tür oluş fiillerinin sosyal ve psikolojik bağlamlardaki daha farklı ve zengin kullanımları ise Kutadgu Bilig ve Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde görülmektedir.

Extended Abstract

In this study, process/ being verbs which are located in Dîvânu Lugâti't Türk has been discussed in decay conceptual field. Decay is defined in the Turkish Dictionary as deterioration and disintegration by undergoing chemical changes under the influence of microorganisms, loss of strength, durability or formation of stains on the body due to impact, compression. Decay also includes conditions such as suppuration, purulence, distress or corrosion, collapse and get older with trouble in different sources. Within the framework of these definitions, decay verbs about living and non-living beings in the universe have been discussed in Dîvânu Lugâti't Türk. The verbs of decay point at issue have been classified as the conceptual fields of the verbs that constituted the decay and its process in foods, goods, clothes, places, nature, human and animal life. The concept field is one of the most important semantic tools that provide lexical elements such as nouns and verbs that have a common relation between them. In this context, verbs related to decay in Dîvânu Lugâti't Türk, have been given within the frame of the concept field. On the other hand, the connections established by the inflection of these verbs with various morphemes such as -d(x), -(X)t-, -(X)ş-, +lA-n-, -(X)l-, -g(X)r-, +la-, -t(X)r-, -(X)n-, +laş-, in terms of subject, object, and causality within the syntactic structure, have also been described. The grammatical

² Köñülin biligin artatdımız ärsär (146).

appearances of these verbs have been varied according to the context, subject, topic, and other characteristics of elements in *Dîvânu Lugâti't Türk*. For this reason, information is also given about the syntactic features of the verbs based on decay.

The analysis part of the article consists of two parts. In the first part, the grammatical aspects of the verbs based on decay have been briefly described in *Dîvânu Lugâti't Türk*. Verbs of process/ being only defined that can take object and transition from one state to another, aren't automatically occurring verbs. Depend on some grammatical events, they establish link in the background active and accusative subject or with an object indicating the cause. In this context, process verbs, taking passive, reciprocal, causative, and reflexive suffixes and being used with different lexical units in the same syntax, also informed modality, causality, and consequentiality. At first glance, the characteristics of process/ being verbs draw attention in *Dîvânu Lugâti't Türk*. As a matter of fact, the process/ being verbs of based on decay as located lexical entry in *Dîvânu Lugâti't Türk* are object related. However, in the examples from social life or in the sections, where different grammatical topics are intended to be conveyed, the verbs of decay become associated with the subject and object through different suffixes and lexemes. These uses or appearances link with the verbs of based on decay with subject, object and causality.

Firstly, there are decay verbs such as “yıldı-“, “tınçı-“, “opra-“, where causes and active subject aren't attributed. This here, the verbs based on decay don't take any passive or reflexive suffixes.

There are also verbs of based on process/ being which take the suffix of reciprocal that doesn't indicate passivity, causation, and direct cooperation. Also causes or transitivity subject of these verbs in *Dîvânu Lugâti't Türk* are distinct. Words such as “kir“, “ot” with their inflectional suffixes are cause of process/ being verbs that is transitivity subject; words such as “ton, köz” is the on affected subject.

There are examples, where decay-based process verbs taking the causative suffix and have the active subject in the same syntactic structure in *Dîvânu Lugâti't Türk*. In the examples such as “ol tonın oprattı” or “ol artattı”, which are used by Kâşgarlı, while the singular third person pronouns serve as the active subject influencing on decay, like elements of “nesne” and “ton” are also affected.

As in the verbs of “uwul-“ and “kurın-“, there are also verbs of decay in *Dîvânu Lugâti't Türk*, whose subject is perceived as an object and which takes -(X)l and -(X)n passivity suffixes.

Some of the process verbs, which are used -(X)ş reciprocal suffix, require collaboration of the subject with the instrument or object in the sentence in *Dîvânu Lugâti't Türk*. In this context, the verb of “tograş-“, which takes the -(X)ş suffix, exemplifies the mentioned semantic connection in *Dîvânu Lugâti't Türk*. It is seen that the process verbs, indicating decay also take the suffix of +l(X)n < (+lA-n-) in *Dîvânu Lugâti't Türk*. In sentence passing the verb of “enüçlen-“, which is exemplifies this situation, the object is foregrounded.

In the second part of analysis part, the verbs in the concept field of decay are classified thematically. In this context, some verbs of “mayıl-, sası-, tança-, tançış-, yençil-, yıdı-, yıdış-, yıdılan-, yilpir-, tewşel-, uşal-, uwul-” corresponds the decay of foods. The verb of “tatık-” corresponds to the decay of the mines. Verbs of “arta-, buruş-, büksül-, çık-, cılan-, çert-, koğuşa-, kurı-, tökleş-, ürüner-, üzül-” corresponds to the decay of nonliving things. On the other hand, the verbs of “çöpürlen-, opra-, eski-, sedre-, tograş-, ul-, ultur-, oñ-, kaçaç bol-, yaprul-, teşil-” correspond the decay in clothing. Also verbs of “iri-, aşgın-, bükül-, ünül-, topura-, yarıl-” corresponds decays in the natural environment. “Çalış-, iril-, ışlan-, yıkıl-” verbs corresponds decays in the external structures of the places. Verbs of “bud-, çertil-, keç-, bed-, boşgun-, çülük-, igle-, kemle-, kırçal-, oñuk-, sız-, yıgrıl-, yokad-, yüz-” corresponds decay in human and animal biology.

In the evaluation part, the verbs based on decay in Dîvânu Lugâti't Türk are compared with the verbs based on decay in contemporary and different historical texts in terms of syntactic qualities and usage. In this respect, some similarity can be seen. Both the syntactic and semantic uses of the verbs are the same as in the Dîvânu Lugâti't Türk. For example, “alkı-”, “alñu-”, “eskir-”, “opra-”, “bozul-”, “çuri-”, “eskir-”, examples of which we are given from Uighur, Karakhanid, Kharezmi, Kypchak, Chagatai and Old Anatolian Turkish. As in Dîvânu Lugâti't Türk, the active subject and object are specific.

Some of the verbs based on decay such as “arta-” and “sız-”, which we see used in their basic meanings, also have been reflected emotions, thoughts and behaviors in Dîvânu Lugâti't Türk. The same situation can be seen in other historical texts.

It has been identified one hundred and thirty-three verbs, which are in the concept field of decay in Dîvânu Lugâti't Türk. These verbs are classified thematically in seven categories: decay in food, decay in inanimate objects, decay in clothing, decay in places, decay in the natural environment, decay in human and animal biology. The concept of decay verbs is different in terms of grammatically in the examples.

There are decay verbs, whose cause and active subject are not given, in Dîvânu Lugâti't Türk. In some syntaxes, the affected object is in the foreground. In some syntaxes, a connection has been established between the active subject and the verbs of process/ being. There are also verbs of decay, which are take the suffixes of passivity, such as -(X)l and -(X)n, whose subject is perceived as an object. There are also verbs of process/being that take the suffixes reciprocal, which aren't indicate cohesion, causative and passivity suffixes, in which decay and perishment is given along with its causes.

Verbs of “agrı-, arta-, buz-, oñ-, alkın-, sası-, eskir-, karı-, kuru-, opra-, sız-, eri-, ul-, yıd-, uv-, uşat-, çül-, sarar-” shows similarity in terms of process verbs in the concept field of decay between Dîvânu Lugâti't Türk and other historical texts. There is only one use of decay-based verbs apart from their basic meaning (artat-) in Dîvânu Lugâti't Türk. Also, it can be seen different and richer uses of such verbs of process/ being in social and psychological contexts in the Kutadgu Bilig and texts of Chagatai Turkish period.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu bilig I- metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1988). *Kutadgu bilig II- çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l Hakayık*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Rabğüzî Kıyasü'l – Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) giriş- metin- dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgati veya Çağatay sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (2021). *Dîvanu Lugâti't Türk I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bingöl, H. E. (2019). *Maytrisimit örneğinde eski Uygurcada fiillerde kılınış*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M. (2018). *Behçetü'l Hadaik Fi Mev'izati'l Halaik*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Cin, A. (2012). *Süheyl ü Nev-Bahar (inceleme- metin- dizin)*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre- thirteenth century Turkish*. London: Oxford at the Calenderon Express.
- Dankoff, R. & Kelly, J. (1985). *Mahmud al-Kaşgari, compendium of the Turkic dialects (Diwan Lugat at-Turk) III*. (Tekin, Alpay, G., Tekin, Ş., ed.). Washington: Harward.
- Delice, H. İ. (2007). Yüklemin özne ve nesne ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2), 141- 145.
- Delice, H. İ. (2009). Çatı eklerinin bilinmeyen bir işlevi. *Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 419- 434.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca altı dişli fil hikâyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2014). *Kutadgu Bilig grameri fiil*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud – Dîvanu Lugâti't-Türk-giriş- metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation (eski Türkçede söz yapımı)*. London: Brill.
- Erdem, M. (1992). *Kitab-ı Güzide (76a 134a) inceleme- metin- sözlük*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gronbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch: Turkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Munksgaard.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı iyi kalpli ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası, prens Kalyanamkara ve Papamkara hikayesi*. (Korkut, E., Birkan, İ., çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hengirmen, M. (2009). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kabak, A. (2021). *Köktürk Bengü taşlarında kılınış*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Kaçalin, M. S. (hızl.). (2011). *Nevâyi'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar El-Luğâtun-n- Nevâ'iyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Cağatâ'iyye giriş-metin-dizinler-tıpkıbası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Karahan, L. (2013). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânü Luğati't Türk'e göre XI. yüzyıl Türk lehçe bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karamanlıoğlu, A. F. (2019). *Seyf-i Sarayî Gülistan tercümesi (Kitâb Gülistan bi't- Türkî)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kızıldağ, S. H. (2021). *Eski Türk yazıtları söz varlığının çağdaş Kuzeybatı (Kıpçak) Türk lehçeleri söz varlığı ile karşılaştırılması (Doktora Tezi)*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzuban-name tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır- arası Kur'an tercümesi (Tiem 73 1v- 235 v/2) giriş- inceleme- metin- dizin (Doktora Tezi)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan kitabı' l idrak li lisani' l etrak fiil: karşılaştırmalı bir gramer ve sözlük denemesi*. Ankara: Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi.
- Şçerbak, A. M. (2019). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fiil)*. (Karasoy, Y., Hacızade, N., Gülmez, M. çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (2017). *İrşâdü'l Mülûk ve's – Selâfîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır- arası Kur'an tercümesi (Tiem 73 235v/3-450r 7) giriş- metin- inceleme- analitik dizin (Doktora tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Üstünova, K. (2020a). Kendi kendine/ kendiliğinden olma/ oluş bildiren eylemlerin sınıflandırılması üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 8, 1- 13.
- Üstünova, K. (2020b). Doğa olaylarını anlatan oluş eylemlerinin cümlelerinde öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme olayları. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 14(27), 65- 74.
- Yıldırım, T. (2021). *Hüseyin Baykara Dîvânü inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l- Edeb Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkçe Sözlük*. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Kubbealtı Luğatı*. Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/ufunet>
- Kubbealtı Luğatı*. Erişim adresi: <http://lugatim.com/s/%C3%A7%C3%BCr%C3%BCmek>